

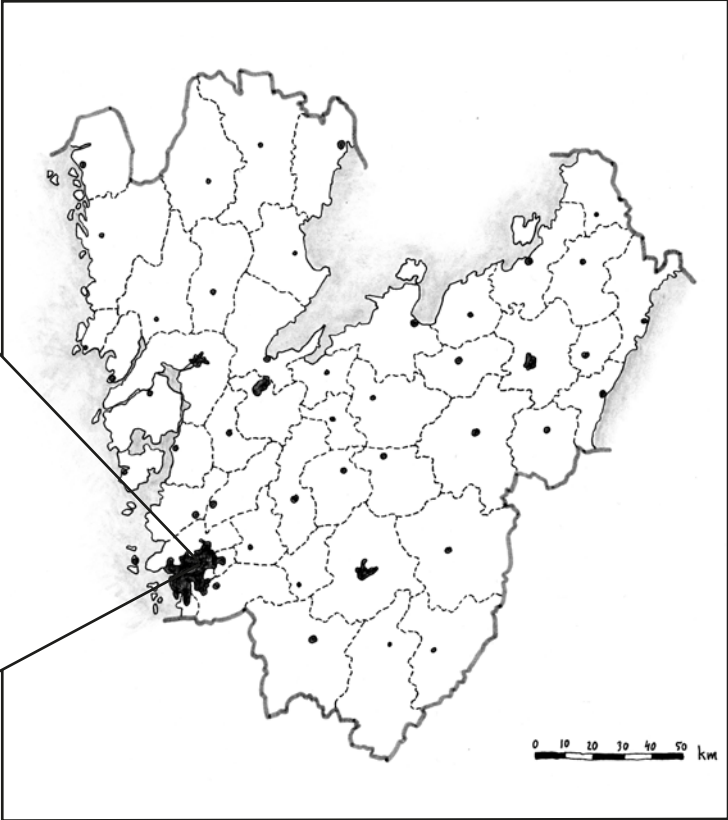
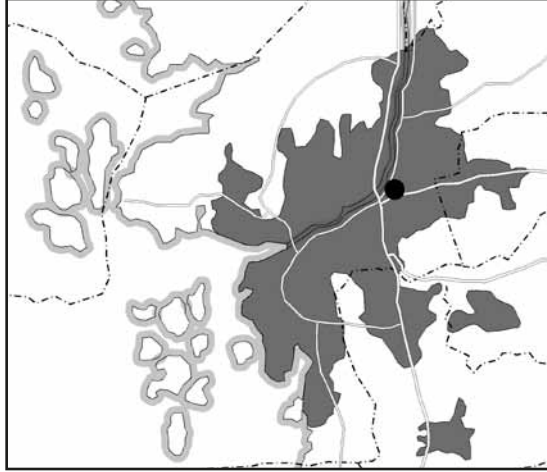
Göteborg 218, Nya Lödöse

Göteborgs stad och kommun

Gamlestadens fabriker, arkeologisk förundersökning

Jeanette Gustavsson och Mats Sandin

Göteborg 218, Nya Lödöse
Göteborgs stad och kommun
Gamlestadens fabriker, arkeologisk förundersökning

Jeanette Gustavsson och Mats Sandin

Göteborg 218, Nya Lödöse
Göteborgs stad och kommun
Gamlestadens fabriker, arkeologisk förundersökning

Kulturhistoriska rapporter 149
© Rio Kulturkooperativ 2013

Fastighet: Olskroken 18:7.
Länsstyrelsebeslut dnr: 431-29785-2011.
Belägenhet i SWEREF99 TM: Norr 6402171 m, Öst 321694 m.
Höjd över havet: 0–3 m.
Beställare: Göteborgs kommun, Fastighetskontoret.
Projektnummer: 1184.
Projektansvarig: Karin Olsson.
Fältansvarig: Mats Sandin.
Övrig personal: Jeanette Gustavsson, Thomas Johansson, Karin Olsson.
Konsulter: Leif Jonsson, Leif Jonsson/Osteology.
Grävmaskinist: Nicklas Andersson, Bröderna Carlssons Entreprenad AB.
För personalens meriter hänvisas till Rio Kulturkooperativs hemsida.
Fältarbetstid: 2012-06-07–2012-06-25.
Undersökningsområdets storlek: Ca 40 000 m².
Arkiv: Rio Kulturkooperativ.
Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen.
Omslagsbild: Utsnitt ur "Karta över Göteborg sammandragen år 1888" *Serie GVI, nummer 60*
Orienteringskarta: Framställd av Rio Kulturkooperativ med data från Map Maker, FMIS samt Länsstyrelsen i Västra Götaland.
Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av beställaren.
Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Rio Kulturkooperativ.
Redigering och layout: Optimal Press.
Tryck: Nordbloms Trycksaker AB, Hamburgsund.
ISSN 1652-1897

Sökord: Nya Lödöse, Nylöse, stadslager, befästningar, vallgrav, landeriet Ånäs, landeriet Kristinedal, Gamlestadens fabriker, 1500-tal, 1600-tal, 1700-tal, historisk arkeologi.

Rio Kulturkooperativ
Ekelidsvägen 5
457 40 FJÄLLBACKA
www.riokultur.se
rio@riokultur.se

Innehåll

<i>Sammanfattning</i>	5
<i>Inledning</i>	7
<i>Syfte</i>	7
<i>Metod</i>	7
<i>Förmedling</i>	7
<i>Miljöfarliga massor</i>	7
<i>Nya Lödöse och Gamlestaden</i>	7
<i>Undersökningsområdet i modern tid</i>	13
<i>Allmän fornlämningsbild</i>	13
<i>Tidigare undersökningar</i>	13
<i>Undersökningsresultat</i>	15
<i>Fynd</i>	24
<i>Tolkning</i>	30
<i>Antikvarisk bedömning</i>	31
 <i>Källor</i>	 32
 <i>Bilagor</i>	 35
1. Schaktbeskrivningar	
2. Detaljplaner 2:1–2:5	
3. Fyndtabell	
4. Osteologisk analys	

Illustration 1. Översiktskarta med läget för undersökningen markerat, skala 1:50 000.

Göteborg 218, Nya Lödöse

Göteborgs stad och kommun

Gamlestadens fabriker, arkeologisk förundersökning

Sammanfattning

Under slutet av maj och början av juni månad 2012 genomförde Rio Kulturkooperativ en sonderande förundersökning av fornlämning Göteborg 218 i Göteborgs stad och kommun. Undersökningen ägde rum inom området för Gamlestadens fabriker på den södra sidan av Säveån, och gjordes på uppdrag av fastighetsägaren inför deras detaljplanearbete. Området utgör den sydvästra delen av den senmedeltida och tidigmoderna staden Nya Lödöse. Staden existerade mellan åren 1473–1624, med undantag för flytten till Älvsborgs fästning under 1500-talets mitt, år 1547–1563. Nya Lödöses borgare tvingades under 1620-talet att flytta in till det nyanlagda Göteborg. Efter stadens flytt övergick markerna till landeriet Ånäs där sedermera det Sahlgrenska sockerbruket grundades på 1730-talet. Senare i samma område kom Gamlestadens fabriker att växa fram under 1800-talet.

Rio Kulturkooperativ genomförde under oktober månad 2011 en övergripande förundersökning av hela fornlämning Göteborg 218, där den södra delen av det nu aktuella förundersökningsområdet berördes. Förundersökningen utfördes som ett första steg för att utreda den generella bevarandegraden av stadslämningarna. Det främsta syftet var att dokumentera, bedöma och tolka de lämningar som framkom på ett övergripande plan. Resultaten ligger till grund för mera omfattande förundersökningsinsatser.

Tretton schakt grävdes med grävmaskin. Enstaka schakt kunde inte grävas till önskat djup på grund av betonggrunder till äldre industribyggnader och ledningar som var i vägen. Schakten grävdes främst inom fornlämningsområdet,

men ett par schakt grävdes även strax söder om nuvarande begränsning för fornlämningen.

Vid undersökningen påträffades inom delar av området välbevarade lämningar efter Nya Lödöse, kulturlager med fynd från landerierna och lämningar efter 1700–1800-talets industrier. I de schakt som togs upp söder om fornlämningsområdet påträffades påförda moderna fyllnadslager över en äldre markhorisont. De påträffade lämningarna utgjordes främst av fyndförande kulturlager, stenläggningar, sättsandslager, träkonstruktioner, eventuella husgrunder, brandlager, gropar, stolphål och en grav. Fyndmaterialet bestod bland annat av grytor och fat av yngre rödgods, stengods, ljust lergods, fajans, ostindiskt porslin, glas, spik, tegel, sockerformar och sirapsskål från sockerbruket, samt ett mynt.

Fornlämningens bevarandestatus varierar kraftigt inom undersökningsområdet. Då delar av fornlämningen förstörts av senare byggnader är de bevarade delarna av stor betydelse för förståelsen av Nya Lödöses södra del och staden i sin helhet. Stora delar av fornlämningen var oåtkomliga vid den nu aktuella undersökningen på grund av stående byggnader, vägar som var i bruk, en mängd ledningar inom området och betongplattor efter rivna byggnader. Fornlämningens bevarandegrad inom de ytorna är därför okänd.

Rio Kulturkooperativ anser att det vid undersökningen berörda området bör undersökas ytterligare genom arkeologiska förundersökningar inför en eventuell vidare exploatering inom fornlämningsområdet.

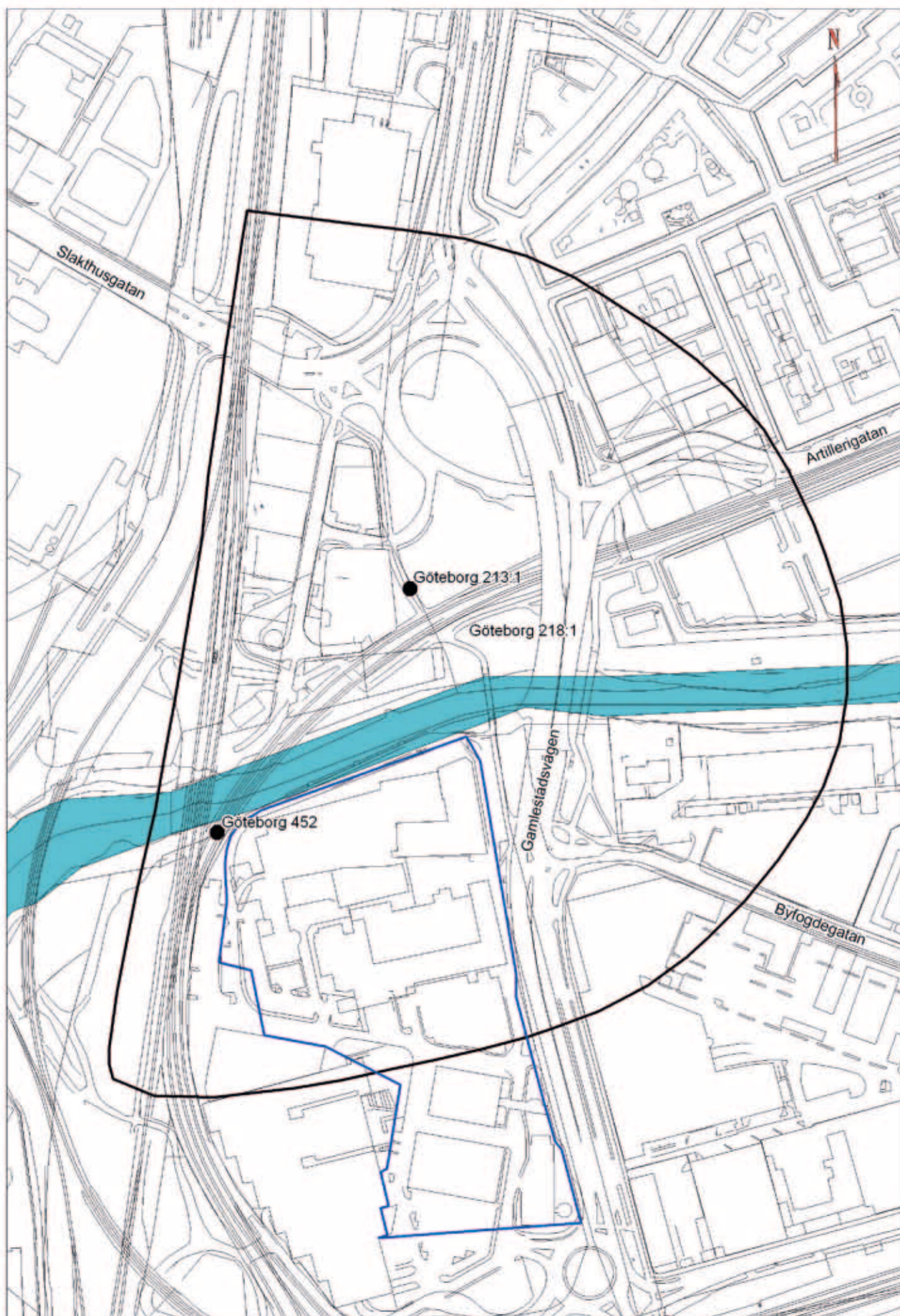

Illustration 2. Oversiktskarta som visar fornlämning Göteborg 218, Nya Lödöse, markerad med tjock svart linje, skala 1:3000. Även fornlämningarna Göteborg 213 och 452 syns på bilden. På kartan finns undersökningsområdet markerat med blå linje.

Inledning

Under slutet av maj och början av juni månad 2012 genomförde Rio Kulturkooperativ en sonderande förundersökning av fornlämning Göteborg 218 i Göteborgs stad och kommun, *illustration 1-3*. Undersökningen ägde rum inom området för Gamlestadens fabriker på den södra sidan av Säveån, och gjordes på uppdrag av fastighetsägaren inför deras detaljplanearbete. Området utgör den södra delen av av den senmedeltida och tidigmoderna staden Nya Lödöse.

Syfte

Förundersökningens huvudsyfte var att förse länsstyrelsen med ett fördjupat kunskapsunderlag inför prövning av arbetsföretaget enligt 2 kap. 12 § KML.

Förundersökningen utfördes som ett första steg för att utreda den generella bevarandegraden av stadslämningarna. Det främsta syftet var att dokumentera, bedöma och tolka de lämningar som framkom på ett övergripande plan. Resultaten kommer att ligga till grund för mera omfattande förundersökningsinsatser.

Metod

Vid förundersökningen grävdes tretton schakt med grävmaskin. Schakten fördelades jämnt över ytan i syfte att dokumentera, bedöma och tolka fornlämningen inom undersökningsområdet. De schakt som upptogs grävdes på platser där det var möjligt att komma åt med hänsyn till vägar, ledningar och byggnader. Schakten numrerades i förhand med nummer 1 till 13 för att underlätta arbetsplaneringen ihop med fastighetsägaren. Schakt 2 utgick under arbetets gång och ett extra schakt grävdes. Schakt 14 utgör därför det trettonde schaktet, *illustration 3*.

Fyndförande kontexter undersöktes för hand i den uträkning de grävdes. Schakt och kontexter mättes in med RTK GPS. Schaktprofiler och lämningar dokumenterades genom lagerbeskrivning och fotografi. Profiler handritades i de schakt där det fanns betydelsebärande bevarade äldre lager.

Under schaktningen eftersträvades att största så lite som möjligt av fornlämningen. Då

bevarade kulturlager påträffades grävdes djupare delar om möjligt i befintliga störningar eller grävdes med smal skopbredd (0,5 meters bredd).

Förmedling

Ingen förmedling planerades inför undersökningen. Intresserade förbipasserande personer fick dock kortare presentationer av undersökningens målsättning och Nya Lödöses historia. Många personer arbetar och rör sig inom området dagtid och det var många som stannade till och ställde frågor.

Miljöfarliga massor

Tidigare utförd provtagning inom undersökningsområdet har påvisat förekomst av miljö- och hälsofarliga massor, *WSP Gamlestadens fabriker 2012*. I schakt 1, 7, 8 och 12 fick därför extra säkerhetsåtgärder vidtas, *illustration 3*. Vid undersökningen påträffades även miljöförorenande tjärasfalt i schakt 1, denna fick köras till särskild deponi.

Om vidare exploatering sker i anslutning till de områden där dessa massor påträffades måste denna faktor vägas in i kommande arkeologiska undersökningar. Arbetsmiljö och logistik vad gäller undersökningens utförande kommer av denna anledning att påverkas. Även hanteringen av kontaminerade kulturlager och konstruktioner bör tas i beaktande.

Nya Lödöse och Gamlestaden

Nya Lödöse

Undersökningen berörde Nya Lödöse, fornlämning Göteborg 218, vilken utgörs av stadslämningar härrörande från åren 1473–1624. Om inte annat anges så bygger texten i följande stycken på följande källor: *Berg 1882, Ström-bom 1924, Lilienberg 1928, Almquist 1929, Andersson 1969, Andersson 1973, Järpe 1984, Kihlberg 1997*. Stadens historia är kort men komplicerad. Under en period av cirka 150 år har staden brunnit och byggts upp, folk har bott och tvångsförflyttats, trätt inbördes och visat upp en enad front mot kungamakten. Staden grundades 1473 till största delen av tvångsförflyttade människor från Lödöse

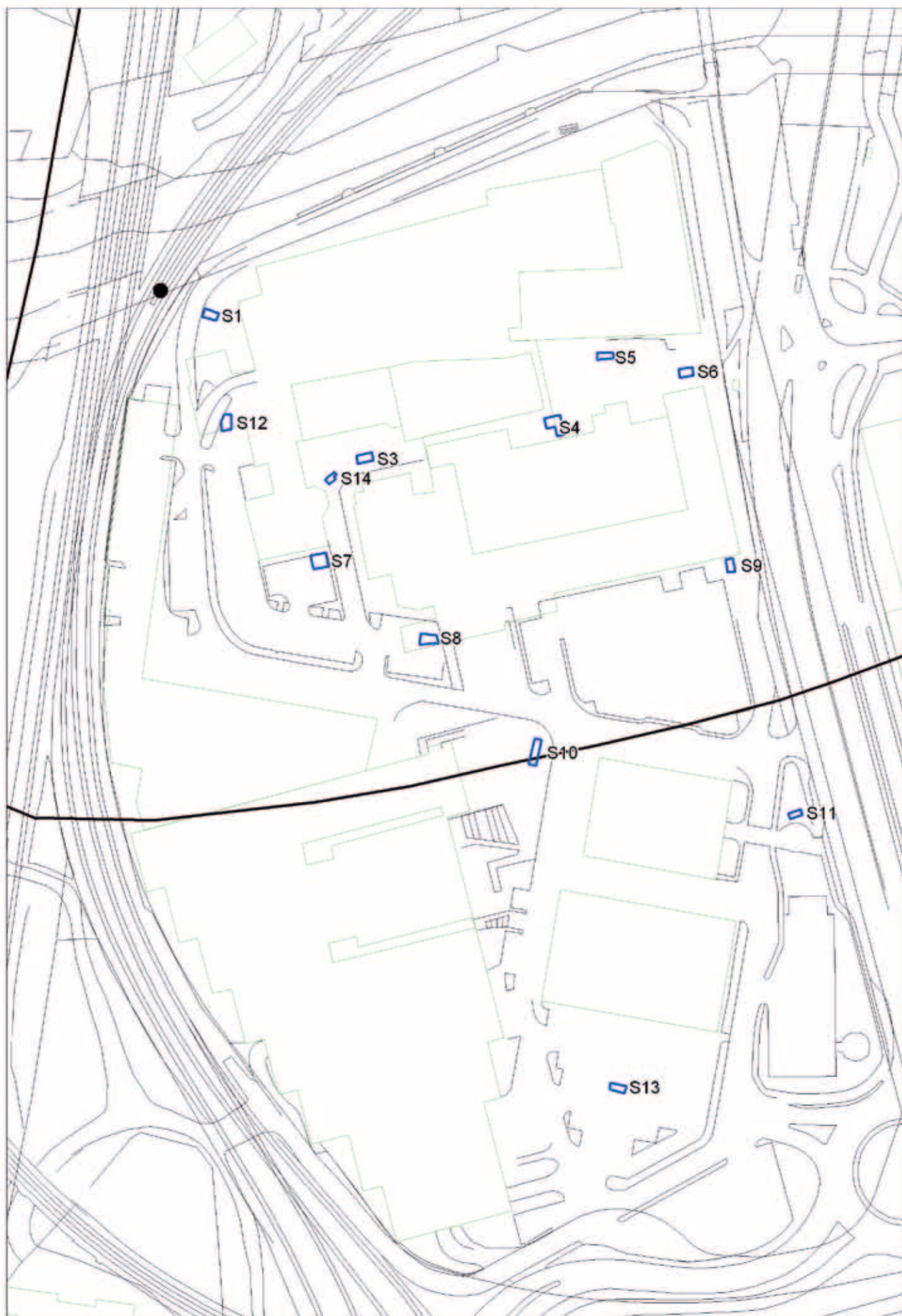

Illustration 3. Orienteringskarta vilken redovisar var sökschakten placerats inom aktuell fastighet Olskroken 18:7, skala 1:1500. Blå linjer markerar schaktens utbredning i markytan och tjock svart linje markerar begränsningen för fornlämningen. Sökschakt 2 saknas på kartan då schaktet kom att utgå från undersökningen.

och de sista borgarna flyttade in till Göteborg 1624 efter flera års motstånd med upptrapade hot om tvångsflyttning och nedbrända hus. Både anläggandet och den slutliga avflyttningen styrdes i hög grad av tillgång till en svensk exporthamn. Att människor flyttades från Lödöse berodde på stadens läge uppströms det danska fästet Bohus och därifrån avkrävda tullavgifter.

Staden Götaholm var tänkt att ligga på Sävholm, nuvarande Marieholms industriområde. Detta motsatte sig de presumtiva innevånarna på grund av områdets sankhet. Namnet på den nya staden föll inte heller innevånarna i smaken, man ville istället behålla det väl inarbetade varumärket Lödöse. Staden kom därför att gå under namnet Nya Lödöse eller den kortare benämningen Nylöse. Båda varianterna används här för att beteckna staden. Från detta tidiga skede av stadens existens finns inte mycket skriftligt material tillgängligt. Ett litet antal kungliga brev finns, dels som bevarade handlingar i Riksarkivet och dels som utgående skrivelser i riksregistraturen.

Nya Lödöse brändes ner två gånger under de oroligheter som ägde rum mellan de nordiska länderna under 1500-talets början, vilket senare ledde till en slutlig unionsupplösning. Staden skövlades och brändes 1501 i samband med en dansk belägring av Älvsborg. Nylöse byggdes dock upp igen. År 1521 brändes staden ner igen under unionskrigens slutskede. Efter att Gustav Eriksson (Vasa) valdes till kung i Sverige blev det politiska läget förändrat.

Någon gång under slutet av 1530-talet rasade delar av vallen runt staden ner i vallgraven trots upprepade klagomål och krav på förstärkningar från kungamaktens sida. Borgarna hade hela tiden framhållit att kronan skulle betala för dessa förstärkningar, vilket den tämligen koleriske Gustav I allt mer kraftigt tillbakavisade. Efter stadsvallens kollaps och de allmänt oroliga tiderna med bångstyriga västgötaherrar och småländska bönder tvångsflyttades befolkningen till en planlagd stad invid riksborgen och fästningen Älvsborg. Flytten innebar dessutom att stadsmakternas kontroll över handeln ökade.

Riksregistraturen för den aktuella perioden är publicerad och en större mängd korrespondens berörande Nylöse finns här bevarad, gällande stora och små ämnen. Detta tämligen ensartade skriftliga material kompletteras i någon mån av de tidigaste tullhandlingarna, *Almquist 1861-1916*. Åren 1547–63 var staden flyttad till Älvsborg under namnet Älvsborgsstad. Denna stadsbildning brändes ner av borgarna själva i samband med nordiska sjuårskriget 1563 och Nylöse uppstod igen efter freden 1570, *Scander 1970*.

Från denna period till stadens upphörande är källaget helt plötsligt ett annat. I stadens domböcker, de så kallade tänkeböckerna, finns omfattande information om innevånarnas dagliga liv under perioden 1586-1621, *Grauers 1923*. Från dessa och annat tillgängligt skriftligt material känner vi till var ett hundratal innevånare bodde i staden med varierad upplösning från vilken stadsdel till mera exakt information. Eftersom många enskilda människors liv här går att följa tämligen detaljerat i ett par generationer är tänkeböckerna av största intresse. Av diverse domar framgår till exempel att inom stadens område har funnits ett antal ödetomter och annan oanvänd mark. Vidare framgår markanvändning på enskilda tomter med varierad detaljgrad.

Under Kalmarkriget brändes staden ner igen år 1612 och tillföll danskarna fram till 1619. En del av befolkningen stannade kvar under dansk överhöghet, andra flydde. Av dessa flyende borgare känner vi till ett hundratal som flyttar till andra städer. Ungefär en tredjedel flyttar till Alingsås. Efter det att Älvsborgs andra lösen erlagts återvände många till Nylöse.

Staden var belägen på båda sidor om Sävåns mynningsområde i Göta älv, *illustration 4*. Bebyggelsen bestod sannolikt av lägre trähus och gatorna var smala och kullerstensbelagda. Inga stenhus (tegelhus) är kända, förutom den centralt belägna kyrkan. Av tänkeböckerna framgår att det vid slutet av 1500-talet fanns två torg i Nya Lödöse. Ett av torgen skall ha funnits på den södra sidan. Stadens rådhus förmodas även ha legat vid det södra torget. Ett av torgen bör ha legat vid hamnen men det

Illustration 4. Utsnitt ur David Lydinghielms Situationskarta av Göta älv mellan staden och Lärje gård från 1677 med Nya Lödöses vallgrav tydligt markerad, Krigsarkivet 0424:037:370a. Norr uppåt i bild. Nya Lödöses kyrkas plan syns tydligt på norra sidan om Säreån.

framgår inte vilket av dem, *Järpe 1984:20, 22.*

I slutet av 1500-talet beräknas befolkningen ha uppgått till cirka 1500 individer och analyser av skelettmateriel antyder en medellivslängd på cirka 35 år, *Strömbom 1924, Huggert & Lewin 1967, 1969, Lewin & Huggert 1967.* Tänkeböckerna visar en i huvudsak svensk befolkning men även invånare med norskt, danskt, tyskt, engelskt, skotskt, holländskt, flamländskt och frisiskt, kanske även livländskt ursprung, finns omnämnda, *Grauers 1923, Huggert & Lewin 1967.* Nya Lödöse hade under sitt slutskede således en mycket varierad befolkning vilket understryker dess betydelse som handelsstad. Nya Lödöse upphörde slutligen officiellt 1624 då stadsrättigheterna övergick till det nyanlagda Göteborg.

Stadsbefästningar

I det skriftliga källmaterialet finns väldigt lite information om stadens befästningar. Vi vet att staden omgärdats av stadsvall, vallgrav samt, i alla fall under Kalmarkriget, en palissad, *Järpe 1984:22, Strömbom 1924:71ff och 177ff, illustration 4, 5 och 6.* I brev från Gustav Vasa framgår att stadens försvarsanläggningar är

bristfälliga. Bland annat omnämns att delar av stadsvallen och några gårdar i dess direkta närhet rasat ut i vallgraven. Stadsvallen sägs exempelvis i slutet av 1530-talet ha varit cirka tre meter hög (fem alnar) och kungen skall även ha varit tveksam till dess hållbarhet, *Scander 1966:12.* I brev nämns även en rundel i anslutning till vallen, det vill säga en skans, *Scander 1966:25.* Genom stadsvallen skall det ha funnits fyra portar: två stycken i var ände av huvudgatan i norr och söder, en vid stadsvallen på norra sidan Säreån och en på södra sidan Säreån. De två östra portarna skall år 1611 ha beordrats att fyllas igen, *Järpe 1984:22, Lilienberg 1928:58, Munthe 1906:154.*

Nylöses slut och övergång i landerier

Nylöses avveckling var en utdragen historia. Stadens innevånare vägrade i det längsta att flytta till den nya staden Göteborg. Redan 1619, i den tidigaste borgarlängden för Göteborg, upptas borgare från Nylöse som innevånare, *Långström 1926.* Göteborgs styresman Jakob van Dijck arrenderade så tidigt som 1621 ut marken i och omkring Nylöse till holländska bönder som ett påtryckningsmedel för att få borgarna att flytta till Göteborg, *Almqvist 1929:67.* I början av 1622 hade större delen av borgarna flyttat till Göteborg, *Almqvist 1929:68.* Ännu 1624 fanns några kvar i Nylöse som bedrev borgerlig näring. I februari klagar magistraten i Göteborg över detta till kungen som beslutade att de skall tvingas att överflytta och att deras hus i nödfall skulle rivas eftersom de hindrade de holländska bönderna, *Almqvist 1929:69.* Kort därefter invigdes hamnen i Göteborg och de sista människorna flyttade över.

Marken i och kring Nylöse delades upp i ett större antal bitar som dels användes för kommunalt *mulbete* (betesmark) och dels för odling. Dessa lotter kallades landerier, *jämför Fischer 1923, Almqvist 1929 och 1935, Enhörning 2006.* Hur landerierna såg ut i början vet vi inte mycket om. Osystematisk information finns om vem som arrenderade mark under 1600-talets första hälft. Längre

Illustration 5. Utsnitt ur geometrisk avmätning av landerierna från 1696 av lantmätare Erik Kuus. Norr uppåt i bild. På den södra sidan syns strukturer som följer sträckningen för stadens begränsning, Erik Kuus landerikarta från år 1696.

fram under 1600-talet lades lotter samman och arrenderades av samma person. Större och mer sammanhängande markbitar skapades på detta vis. Medlemmarna av magistraten i Göteborg skaffade sig på detta vis lantegendomar vilka arrenderades på livstid som en slags löneförmån. Landerierna karteras 1696 av lantmätaren Erik Kuus, *illustration 5*. Ett av dessa, Ånäs landeri berörs av denna aktuella undersökning i Gamlestaden.

Ånäs landeri och Gamla sockerbruket

Markerna i Nya Lödöses sydvästra del utgjorde, efter stadens flytt, grunden till Ånäs landeri, sedermera Gamla sockerbruket och Gamlestadens fabriker.

På kartorna över landerierna från 1600-talet finns en skans markerad inom undersökningsområdet. Skansen är belägen väster om

brofästet på kartan, *illustration 4*. Befästningens ålder är oklar. Den kan ha konstruerats under stadens existens eller efter stadens upphörande, exempelvis under Hannibalfejden vilken var en mindre del av "Torstensons krig" 1643-1645, *Strömbom 1924:73, 294f, Munthe 1906:66–90*.

Området brukades under 1600-talet som betesmark. På kartorna från 1677 och 1696 finns två landeribyggnader upptagna. Nyttjanderätten till marken skiftade flertalet gånger under 1600-talet och tillföll 1712 ensamt rådmann Nils Perssons änka, Sara, som är stammoder till den Sahlgrenska släkten.

Bröderna Jacob och Niclas Sahlgren fick 1729 ett kungligt privilegiebrev för att uppföra ett sockerbruk på området. I samband med anläggandet av sockerbruket på 1730-talet uppfördes flera byggnader varav en är den

Illustration 6. Karta över fabriksområdet från 1880 där vallgravens sträckning fortfarande framträder i form av diken och andra avgränsningar, Regionarkivet GVI 74c.

ännu kvarvarande huvudbyggnaden som slutfördes år 1733. Sockerbrukets huvudbyggnad var större än landeriets mangårdsbyggnad som kom att utgöra en flygel till sockerbruket. Byggnaden omtalas under 1700-talet som uppseendeväckande påkostad med tre våningar i sten och tre våningar inredda på vinden. Efter en brand 1757 byggdes vinden om med ett våningsplan. Därutöver fanns ett par större magasinsbyggnader även dessa uppförda i sten. På en avbildning från 1801 reser sig taken till sockerbruket och mangårdsbyggnaden genom trädkronorna, markerna runt omkring

utgörs av ett platt odlingslandskap och sankastrandängar i sydväst in mot Göteborg, *Bodman 1923: 243-246, Fischer 1923:73-76.*

Gamlestadens Fabriker

Det område som ingår i undersökningen ligger inom Gamlestadens industrimiljöer som grundlades i och med anläggandet av sockerbruket och bebyggdes ytterligare under 1800–1900-talet. År 1835 lades sockerbruket ned och byggnaden köptes vid mitten av 1800-talet upp av Rosenlunds spinnerier. Spinneriet och området bebyggdes med flera

av de stora tegelbyggnader som står kvar än i dag. Under 1870-talet byggdes arbetarbo- städer i anslutning till fabriken och en mindre förstad uppstod i söder, *illustration 6, 7*. In- vånarna framförde dock klagomål över sin bo- endesituation: *"dess innebyggare blifva mer eller mindre beroende af Landeri-innehavarens godtycke, och vid hvilken anläggning man väl uppställt husen i rader till gator, men der under byggnaderna stående vattenpölar, latrinerna och annat visa att ingen haft om- tanke för den allmänna hälsovården"*, Fischer 1923:73–76. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet bebyggdes den södra de- len av området ytterligare med fabriksbyggna- der. År 1906 startades en tillverkning av kulla- ger för fabriken behov vilket ledde till att SKF grundades året därpå, Ask 2003:30f.

Undersökningsområdet i modern tid

Idag utnyttjas byggnaderna i området huvud- sakligen som kontors- och verksamhetsloka- ler. Kring husen ligger stora parkeringsområ- den samt några mindre gångstråk och några små grönytor. Än idag syns den gamla huvud- byggnaden från Sahlgrenska sockerbruket samt rester av den myllrande industrimiljön från spinneriepoken i området. Under de stora ytor som i dag utgör parkeringar finns fortfarande rester efter de stora fabriksbygg- nader som revs på 1950-talet. Det var även då som landeriets mangårdsbyggnad och de kvarvarande arbetarbo- städerna revs, Ask 2003:33.

Allmän fornlämningsbild

Fornlämningsregistret visar att fornlämningar- na i omgivningen härrör från vitt skilda tidsav- snitt. På höjderna runt dalgången finns stenål- dersboplatser samt gravfält och stensättning- ar från järnåldern. Öster om staden ligger Kvi- bergs gamla bytomt (Göteborg 313). Sydost om staden ligger den medeltida kyrkoruinen av Härlanda kyrka (Göteborg 132). Samtida med Nya Lödöse är den så kallade Hospitalskyrko- gården (Göteborg 96), vilken ligger strax norr om stadsområdet. Detta är sannolikt platsen för det kloster som fick lägga ner i samband

Illustration 7. Odaterad karta från 1800-talet som visar landeriet Marieholm och Gamlestadens fabriker innan området bebyggdes med arbetarbo- städer på 1870-talet. Regionarkivet Hamnen 784.

med reformationen. Inom fornlämningsområ- det för Nya Lödöse ligger även ett minnesmär- ke efter Nya Lödöses kyrka (Göteborg 213) samt rester efter en hamnanläggning i form av stenkistor (Göteborg 452), *illustration 2*. På denna plats har även ett skeppsvrak påträff- ats.

Tidigare undersökningar

Delar av Nya Lödöse är idag utgrävda vilket framförallt har skett vid två större undersök- ningsskeden 1915–1918 och 1965–1971, *Järpe 1984, Strömbom 1924*. De under se- nare tid utförda undersökningarna kan sägas inleda en tredje fas.

Det är framför allt bebyggelsen norr om Sä- veån som delvis dokumenterats arkeologiskt. Strömboms undersökningar är väl publicerade genom Göteborgsutställningens jubileumspu- blikation, men de undersökningar som skedde mellan 1965–1971 har inte nämnvärt presen- terats i genomarbetad form.

Illustration 8. Planritning över undersökta ytor av Göteborg 218 fram till och med 1970-talet, ur Järpe 1985.

Sixten Strömbom gjorde de första utgrävningarna 1915–1918 med anledning av Göteborgs 300-årsjubileum. Då grävdes framför allt norra delen av staden med tyngdpunkt på den nordvästra delen och omfattande lämningar av stenläggningar, stockverk och kulturlager påträffades. Han lokaliserade även kyrkoruinen som togs fram i sin helhet. I ån gjordes systematiska muddringar, *Strömbom 1924*.

Inför anläggande av en större trafikplats utfördes omfattande arkeologiska undersökningar 1965–1971, *Önstad 1966*, *Andersson 1969*, *Järpe 1984*. Då undersöktes framför allt kyrkoruinen med delar av omgivande kyrkogård, området norr därom vilket bestod av stadslämningar samt området vid stranden söder om Säreån vilket även utgjort platsen för landeriet Kristinedal, *illustration 8*. Landeriet Kristinedal var beläget i de sydöstra delarna av Nya Lödöse, *Sandin m fl 2011*.

Göteborgs Stadsmuseum undersökte 2005–2007 de västra delarna av fornlämningsområdet i samband med utbyggnad av dubbelspår och triangelspår, *Wennberg 2005, 2006, 2007a, 2007b*.

Rio Kulturkooperativ har genomfört en förundersökning i fornlämningens sydvästra del våren 2010 och i fornlämningens nordvästra del sensommaren 2010 med anledning av en planerade gång- och cykeltunnlar, *Sandin & Wennberg 2010*, *Sandin 2010*. Vidare har Rio Kulturkooperativ även slutundersökt angränsande delar av fornlämningen, området för den nordliga gång- och cykeltunneln, *Gustavsson m fl 2013, i manus*. En sonderande förundersökning har även gjorts 2011 vilken berörde fornlämningen på norra sidan av Säreån samt mindre partier av den södra sidan, *Sandin m fl 2011*. En förundersökning av ytorna B, C och E i de norra delarna av fornlämningen genomfördes 2012, *Gustavsson m fl 2012*. Ytterligare en mindre förundersökning gjordes 2012 invid spårvägs-spåren i nordvästra delen av fornlämningen, *Gustavsson & Sandin 2012*. Vid alla undersökningarna har det påträffats välbevarade lämningar efter stadsbebyggelse och landerier.

År 2006 utförde Göteborgs stadsmuseum en förundersökning väster om banvallen söder om

Säreån. Då gjordes en georadarundersökning och vallgraven identifierades öster om banvallen, *Wennberg 2007a*. Vid förundersökningen 2010 berörande stadens sydvästligaste del påträffades vallgravens utkant och sediment i vallgraven iakttogs, *Sandin & Wennberg 2010*. Även vid den ovan nämnda sonderande förundersökningen 2011 framkom vad som tolkades som lämningar efter vallen och vallgraven inom den södra delen av undersökningsområdet. Intakta kulturlager efter Nya Lödöse och landeriet Kristinedal påträffades vid samma undersökning i området öster om brofästet till den nuvarande vägbron på den södra sidan. Dessa förundersökta ytor ingår dock inte i aktuellt undersökningsområde.

Det nu aktuella undersökningsområdet kring fabriksbyggnaderna har utöver de ovan beskrivna förundersökningarna tidigare inte undersökts arkeologiskt i någon större omfattning. Endast en liten översiktlig undersökning finns publicerad om detta området sedan tidigare. Det är från undersökningarna 1918 då det på platsen gjordes en summarisk undersökning med anledning av nybyggnation för industri, *Strömbom 1924:175*, *Järpe 1984:28, 34*. Vid detta tillfälle iakttogs och dokumenterades brandlager och fyndmaterial. I Medeltidsstaden finns redovisat ytterligare två opublicerade undersökningar från stadsarkeologiskt register, *Järpe 1984:28, 34, 41*. Dessa bestod av ett skattfynd av 46 danska mynt från 1481–1559 samt kajkistor invid Säreån.

Den aktuella perioden är annars relativt dåligt undersökt i regionen i övrigt, men jämförbara samtida utgrävningar är gjorda i Kungälv, Marstrand, Brätte och Ny Varberg.

Undersökningsresultat

Sammanlagt grävdes tretton schakt med grävmaskin, *illustration 3*. I sex av schakten framkom välbevarade lämningar efter Nya Lödöse. Vid undersökningen hittades även lämningar efter Ånäs landeri och det Sahlgrenska sockerbruket. Ett par av schakten var störda av senare byggnader med källare som stått på platsen och ett par schakt kunde inte grävas till önskat djup beroende på betongplattor och ledningar

Illustration 9. Stenläggning i schakt 5 mot väster.

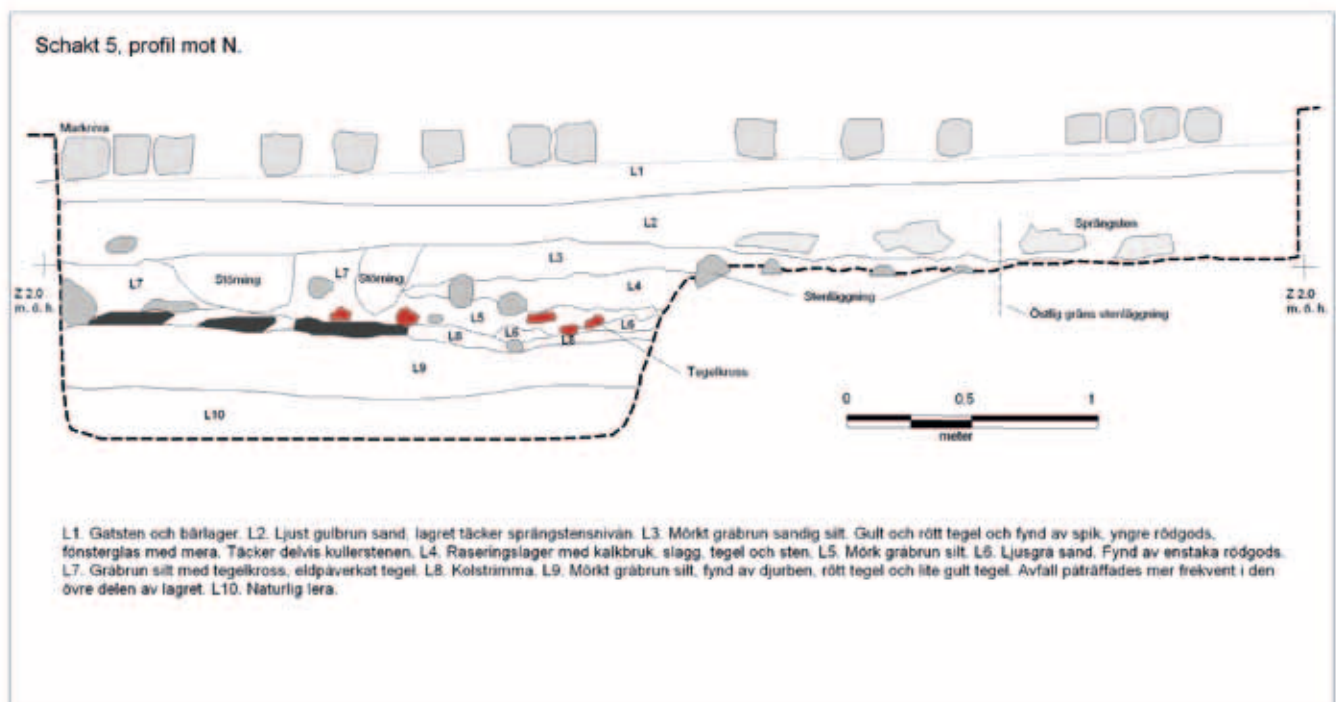

Illustration 10. Profil i schakt 5 mot norr.

inom området. I de tre schakt som grävdes söder om det nuvarande fornlämningsområdet påträffades omgrävda eller moderna fyllnads- lager och grunden till en 1800-talsbyggnad ovan den orörda sanden och leran i botten. Detaljerade schaktbeskrivningar redovisas i *bilaga 1*. Detaljplaner över schakten presenteras i *bilaga 2:1-2:5*. Fyndtabell presenteras i *bilaga 3*.

Schakt 4, 5, och 6

Schakten grävdes på den östra innergården till Gamlestadens fabriker. Området utgör Nya Lödöses centrala delar på den södra sidan. Ett torg och rådhus skall ha legat i anslutning till detta område. Av räkenskaperna kan utläsas att rådhuset förmodligen varit byggt i minst två våningar, varit utvändigt kalkat och haft ett spåntak över trapphuset och troligen tegeltak i övrigt, *Järpe 1984:20*.

I schakt 5 och 6 framkom en övre stenlagd yta, stenläggning 1, omkring 0,5 meter under dagens markyta. Stenläggningen bestod av omkring 0,3 meter diameter stora kantiga stenar och kan knappast ha utgjort markb- läggning. Dateringen är oklar men stenlägg- ningen bör vara yngre än Nya Lödöse och hör

Illustration 11. Foto av profilen i schakt 6 mot nordväst. På bilden syns stenläggning 1 överst i profilen och därunder de äldre kulturlagren.

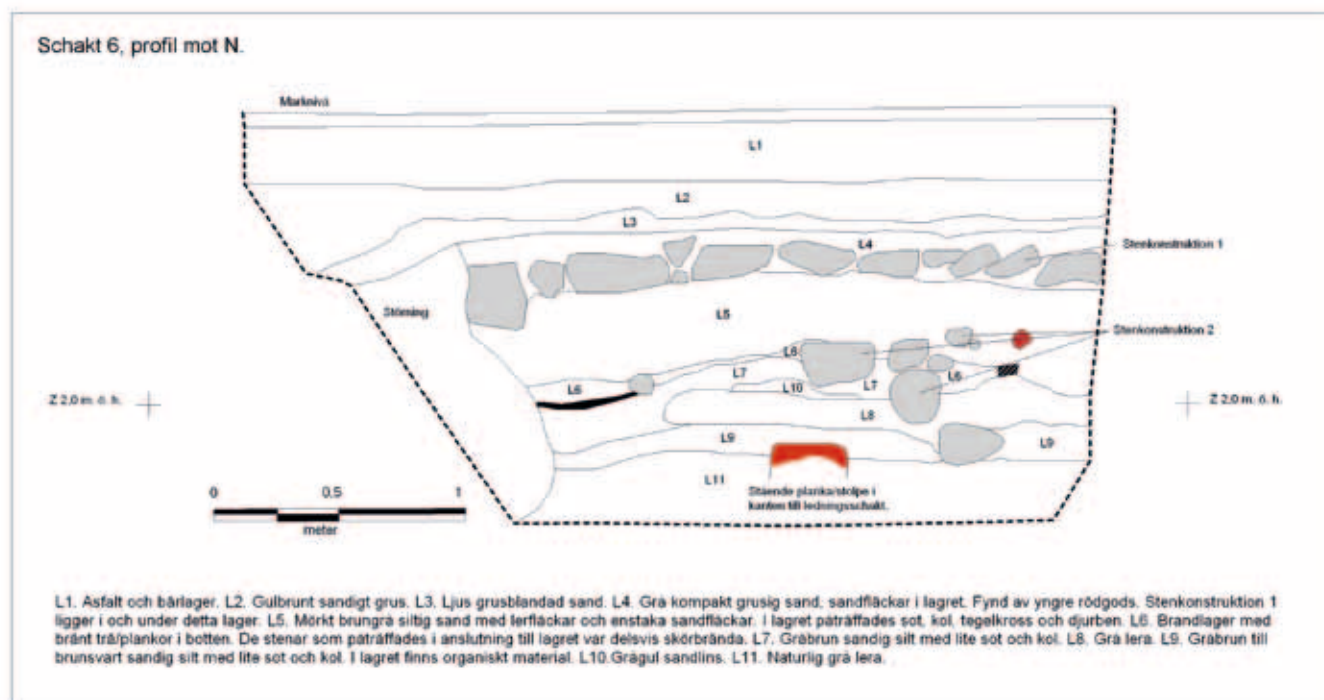

Illustration 12. Profil schakt 6 mot norr.

sannolikt till tiden för landeriet eller de äldre industrierna. I sandlagret över stenläggningen förekom enstaka skärvor av ett fat av yngre rödgods och direkt under stenläggning 1 påträffades omkring 1 meter med bevarade kulturlager efter Nya Lödöse. I överytan av dessa lager i schakt 5 fanns ytterligare en stenläggning, stenläggning 2. Möjligen är det rester av en gång, som var cirka 1 meter bred och löpte i nord-sydlig riktning, *illustration 9 och 10 samt bilaga 2:1*. Strukturer under denna stenläggning bestod av brandlager, eventuella byggnadsrester, konstruktionslager och raseringslager. Mot botten var lagren humösa och innehöll djurben och annat organiskt material. I botten av schakten, 1,15–1,4 meter under dagens marknivå framkom homogen grå lera, *illustration 11 och 12*.

I schakt 4 skiljde sig lagerföljden något. I de översta lagren förekom modernt tegel och glas. På omkring 0,75 meters djup påträffades lager som i plan såg orörda ut men vid genomgrävning befanns vara delvis omgrävda i den östra delen (lager 4 och 5). Fyndmaterialet dateras till 1500–1700-tal. I lagren hittades bland annat en dansk schilling från 1563, ett fragment av en griffeltavla samt ett människoben i form

av ett skenben från en vuxen individ. Lagren tillhör sannolikt Nya Lödöse och de övre delarna kan ha bildats efter avflyttningen från staden. Under dessa lager påträffades en grav, *illustration 13, 14 och 15 samt bilaga 2:2*. Den var delvis störd av en modern ledning i öster som kapat fötterna på den gravlagda individen. I övrigt låg skelettet in situ. Osteolog Leif Jonsson gjorde en preliminär bedömning av individen i fält, *bilaga 4*. Skelettet har sannolikt tillhört en ung individ, cirka 11–12 år. Det fynd av människoben från en vuxen individ som framkom i ovanliggande lager skall därmed knytas till en annan individ från en omgrävd eller på annat sätt skadad grav.

Schakt 3 och 14

Schakten grävdes på den västra innergården till Gamlestadens fabriker, även denna del tillhör Nya Lödöses centrala delar och ligger dessutom alldeles intill den kvarstående byggnaden tillhörande det Gamla sockerbruket, uppförd på 1730-talet.

I de schakt som grävdes gick det inte att komma ner på tillräckliga djup för att se om det fanns kvarvarande lämningar. I schakt 3 berodde det på en betongplatta till en riven

Illustration 13. Schakt 4 mot väster, i vänstra delen i schaktets botten syns den nyupptäckta graven.

Illustration 14. Den gravlagda bedömdes vara en ung individ på mellan 11–12 år.

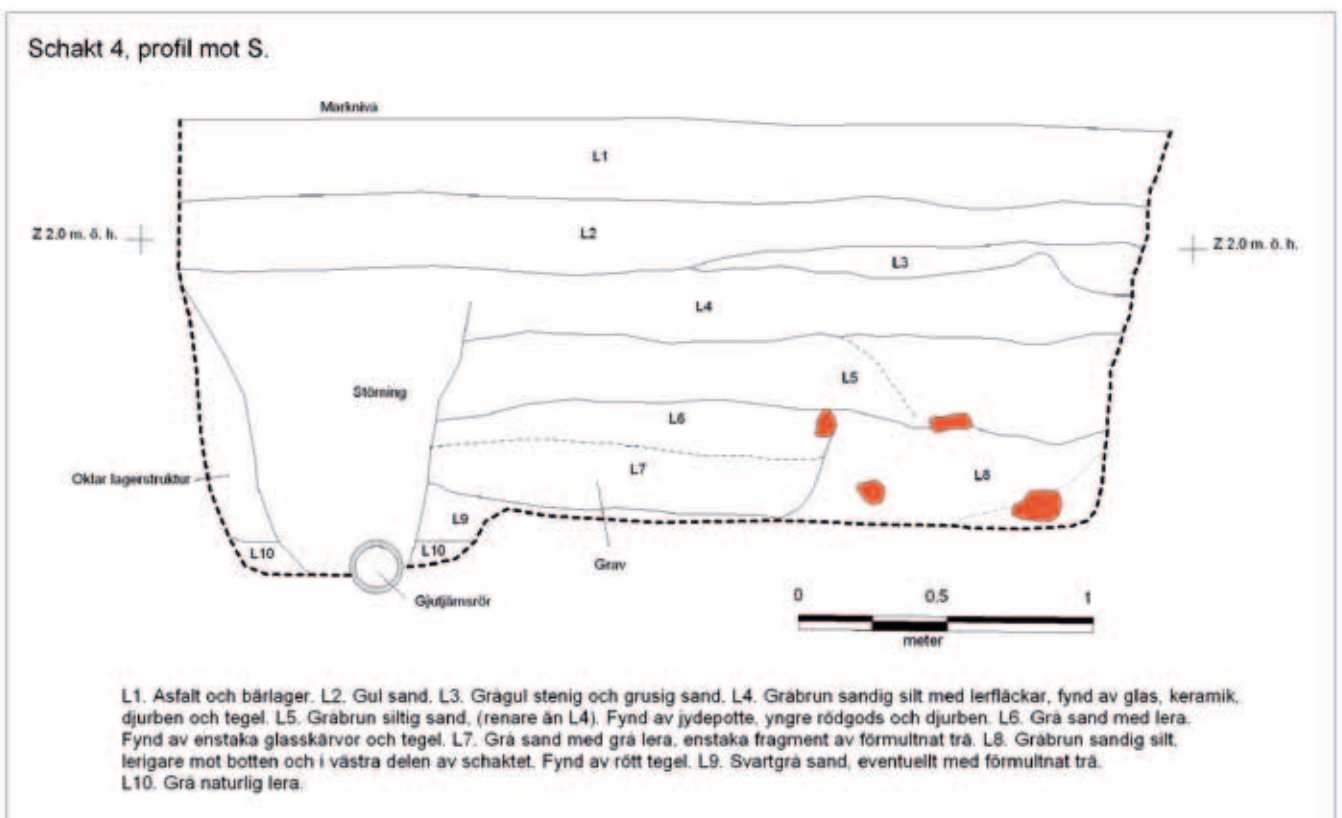

Illustration 15. Profil i schakt 4 mot söder.

Illustration 16. Foto av schakt 3 mot väster. På den västra innergården kunde schakten inte grävas till botten på grund av äldre betonggolv och ledningar.

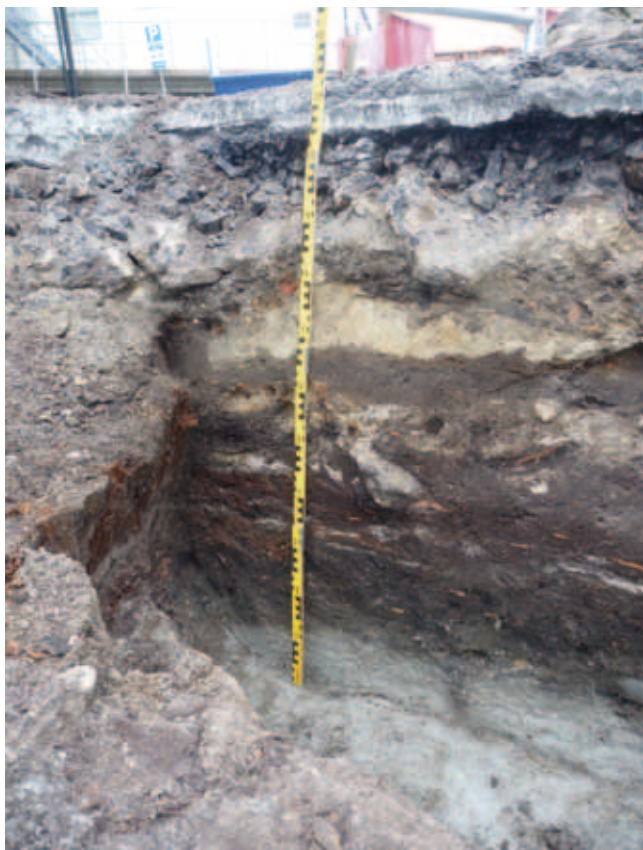

Illustration 18. På bildens vänstra sida syns en del av ett träkar som går in i profilen.

Illustration 17. Foto av den övre stenläggningen i schakt 1 mot öster. På bilden också Mats Sandin.

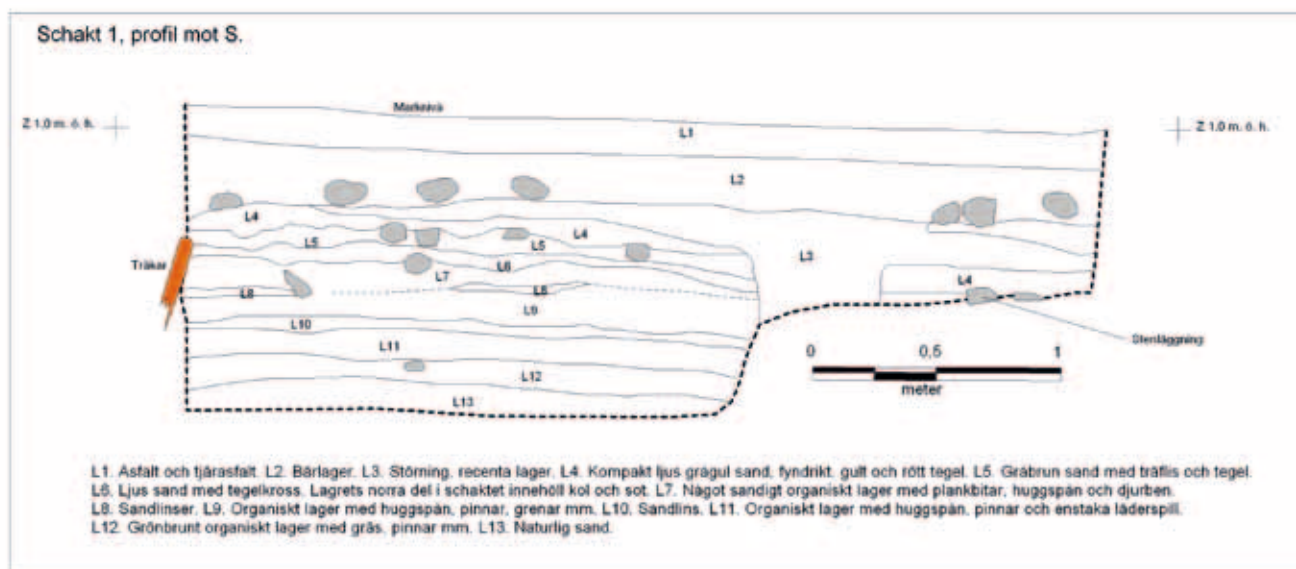

Illustration 19. Schakt 1 profil mot söder.

byggnad som påträffades 0,8 meter under dagens marknivå, *illustration 16*. Av den anledningen grävdes schakt 14 väster om betongplattan, men där påträffades ett flertal ledningar som gjorde att inte heller detta schakt kunde grävas till önskat djup. Dock, i analogi med resultaten från den östra innergården är det högst troligt att det ändå kan finnas rester av bevarade kulturlager inom detta område.

Schakt 1 och 12

I schakten som grävdes i området mellan fabriksbyggnaderna och Säveån påträffades bland annat kulturlager tillhörande Nya Lödöse och lämningar från 1700-talets industriperiod. De yngre lämningarna bestod av stenläggningar som täckte stora delar av schakt 1 och västra sidan av schakt 12 samt en träkonstruktion med stående plankor i schakt 1. En sida av träkonstruktionen framkom i schaktets östra kortsida. Troligen utgör dessa plankor sidan av någon form av rund nedgrävd träbinge (A1). Stenläggningarna och träbingen kan utifrån fynd av kritpipskaft sannolikt dateras till 1600–1700-tal, troligen till den tidiga industriperioden. Över stenläggningen (stenläggning 1) i schakt 12 förekom fynd av kasserade sockerformar, *illustration 17, 18 och 19 samt bilaga 2:3*. I samma schakt undersöktes i de ovanliggande lagren en stor grop som var fylld med sockerformar och sirapsskär. Kanske dumpades formarna

där efter sockerbruket lades ner kring mitten av 1800-talet, *illustration 20*.

I bägge schakten fanns även bevarade kulturlager med fynd från Nya Lödöse. I schakt 1 fanns flera lager med organiskt material, huggspån, pinnar och läder. I ett av de övre lagren

Illustration 20. I schakt 12 hittades en mängd formor och sirapsskrus efter det Sahlgrenska sockerbruket såväl som äldre anläggningar efter Nya Lödöse.

Illustration 21. Schakt 12 foto mot väst. På bilden den västra profilen och flera anläggningar som var nedgrävda genom den ljusa sanden i botten.

påträffades en bränd plank (A2). I botten av schaktet framkom ett naturligt sandlager 1,1 meter under dagens marknivå. I sandlagret iaktogs ett störhål (A3). I schakt 12 fanns bland annat rester av en stenläggning (A5), ett kol/sotlager och i schaktbotten syntes två stora gropar (A1 och A2), stolphål (A3 och A4) och två störhål nedstuckna i bottensanden (A6 och A7). Anläggningarna undersöktes inte ytterligare. Den naturliga orörda sanden framkom här cirka 1,4 meter under dagens markyta, *illustration 21 och 22 samt bilaga 2:4*.

Schakt 7 och 8

I bägge schakten var de äldre kulturlagren till stor del störda av fabriksbyggnader som tidigare stått på platsen. I schakt 7 framkom betonggolv och sockel till en källare på 1,7 meters djup. Även i schakt 8 fanns en äldre källare med underliggande rustbädd bestående av

stockar i två lager och pålning. Kring rustbädden fanns ett lager av grå lera som innehöll kasserade formar från sockerbruket. Mellan pålarna på 2,1–2,2 meters djup påträffades rester av ett äldre kulturlager/äldre markhorisont, ett humöst siltigt lager innehållande träflis och pinnar. Lagret var tjockare mot söder och tunnade ut mot norr. Under lagret, cirka 2,2 meter under dagens markyta påträffades orörd lera.

Schakt 9

Schaktet grävdes i områdets östra del intill Gamlestadsvägen. I schaktet framkom ett grusigt lager med kullerstenar i överytan som skulle kunna utgöra en äldre fas av Gamlestadsvägen (0,7 meter under dagens markyta). Under lagret fanns bevarade kulturlager efter Nya Lödöse. Ytterligare en nivå med rester av en uppbruten stenläggning framkom 0,9 meter

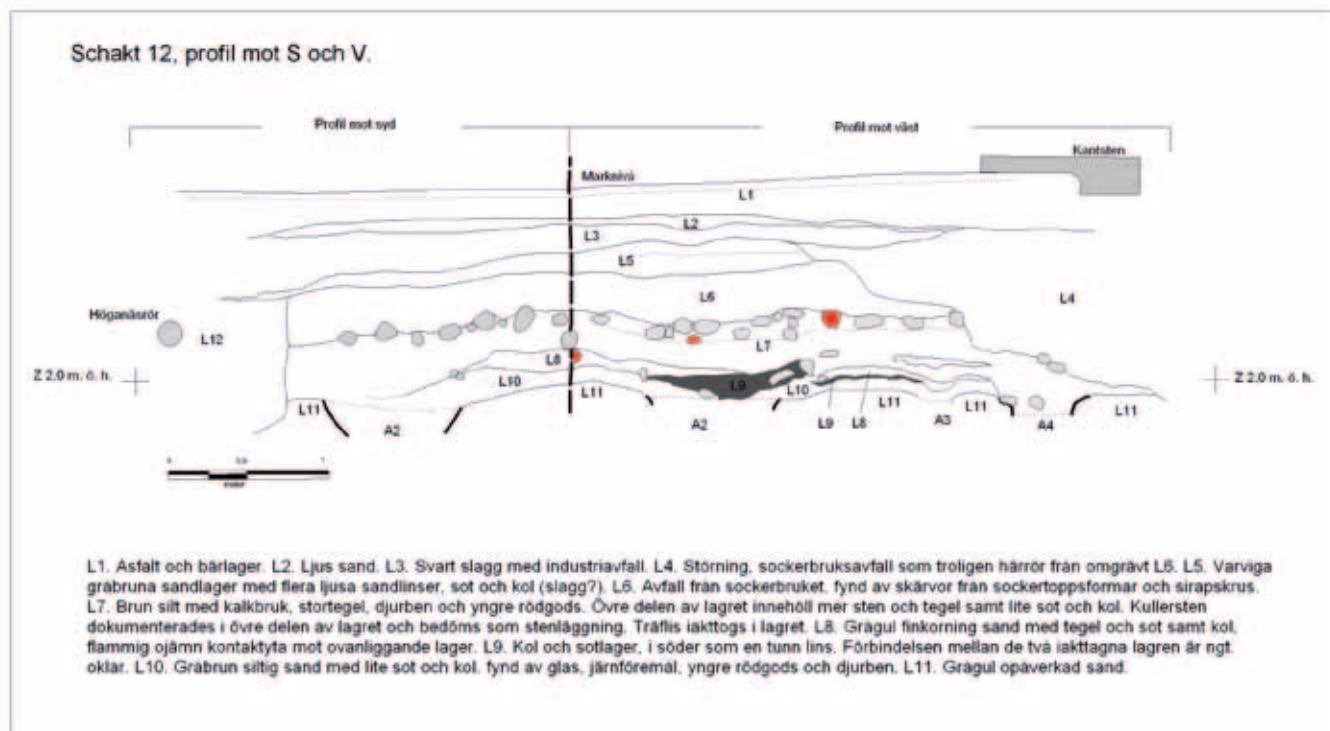

Illustration 22. Schakt 12 profil mot söder och väster.

under dagens markyta. Det förekom även en del större stenar som överlagrades av ett rase-ringslager vilket skulle kunna utgöra resterna av någon form av byggnad. Mot botten fanns relativt tjocka homogena lager med siltig sand som bland annat innehöll tegelkross, yngre rödgods, djurben och sot och kol *illustration 23 och 24 samt bilaga 2:5*. Området bör ligga inom stadsvallen men i utkanten av staden. Det är möjligt att det funnits en stadsport i närheten om man antar att dagens Gamlestads-väg ungefär följer den äldre sträckningen.

Schakt 10, 11 och 13

Inga bevarade lager efter nya Lödöse påträffades i schakten som grävdes söder om forn-lämningsområdet. I schakt 11 och 13 framkom moderna och omgrävda fyllnadslager ned till den naturliga sanden och leran. Schakt 10 var stort av grunden till en byggnad (numera riven) som uppfördes år 1895, Ask 2003:67. I schakt 11 och 10 förekom dock en del äldre fyndmaterial i fyllnadsmassorna vilket kan tyda på att det funnits eller fortfarande finns bevarade äldre kulturlager inom området.

I schakt 13 som låg längst söderut påträffades en äldre markhorisont med pinnar och

Illustration 23. Schakt 9, översiktsbild mot norr.

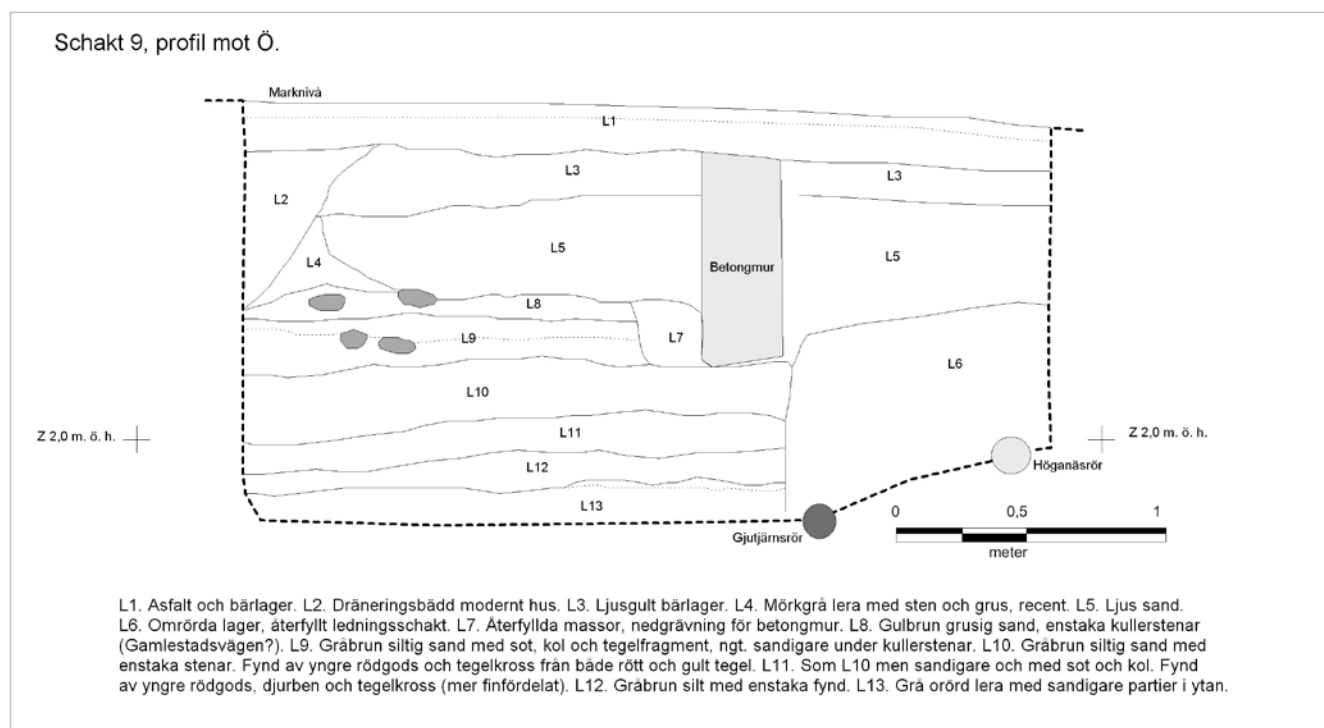

Illustration 24. Schakt 9 profil mot öster.

växtedlar 1,55 meter under dagens markyta, *illustration 25*. Inga fynd förekom dock i lagret. Även i schakt 10 fanns rester av vad som kan vara den äldre markhorisonten på 1,5–1,6 meters djup, lagret var dock stört av grundmuren till 1800-talsbyggnaden och dokumentationen av de undre lagren försvårades då schaktet snabbt vattenfylldes. I schakt 11 påträffades orörd naturlig lera 1,6 meter under dagens markyta, dock kunde ingen markhorisont iaktas. Detta område har varit mer låglänt än stadsområdet i norr och har tidigare bestått av strandängar som mot sydväst sträckte sig hela vägen förbi Gullbergsvass och in mot nuvarande Göteborg.

Fynd

Här följer en kort sammanfattande redovisning av det fyndmaterial som framkom under förundersökningen. Fyndtabell presenteras i *bilaga 3*. De fynd som kan kopplas till tiden för Nya Lödöse och landerierna får särskilt fokus men även yngre material kommer beröras. Fyndmaterialet nämns även i schaktbeskrivningarna, *bilaga 1*. Merparten av fyndmaterialet dokumenterades översiktligt i fält och återdepone- rades i schakten. Fynd som ansågs viktiga för

den antikvariska tolkningen eller bedömdes kunna ta skada av att återdeponeras samlades in för vidare studier och i vissa fall konservering. Detta fyndmaterial har registrerats och förvaras på Göteborgs stadsmuseum under inventarienummer GSMS: 120007: 1–21.

Yngre rödgods och ljust lergods

Den absolut vanligast fyndkategorin var yngre rödgods. Merparten kan knytas till Nya Lödöse, men även skärvor från 1600- och 1700-talets landerier och industriperioden finns i materialet. Yngre rödgods är svårt att använda som dateringsunderlag. Generellt kan sägas att trefotsgrutor av rödgods är vanliga i det äldre materialet och minskar i användning under slutet av 1700-talet. Det yngre rödgodset från undersökningen bestod huvudsakligen av odekorerade skärvor från trefotsgrutor och andra kärl samt enstaka skärvor från pipersdekorerade fat och skålar, *illustration 26*.

Vid undersökningen påträffades också en hel del sockertoppsformar och sirapskrus som använts vid det Gamla sockerbruket. Formarna är gjorda i ett tunt oglaserat gods och sirapskrusen är relativt kraftiga kärl med invändig blyglasyr i olika nyanser och karaktäristiska breda

Illustration 25. Schakt 13 mot söder. I botten av schaktet fanns en äldre markhorisont med pinnar och växtdelar. Över denna nivå fanns bara omgrävda moderna fyllnadslager.

Illustration 26. Fynd från lager 3 i schakt 5. På bilden syns bland annat yngre rödgods, djurben, spik, glas och en skärva ostindiskt porslin.

Illustration 27. Sockerformar och sirapsskrus från schakt 12.

fötter. Formarna och kärlen kan dels ha gått sönder och kasserats under sockerbrukets verksamhetstid. Det är också möjligt att större mängder har dumpats i samband med att produktionen läggs ned och spinneriet tar över lokalerna vid mitten av 1800-talet, *illustration 27*.

Det ljusa lergodset skiljer sig från yngre rödgods genom färgen på godset. Med ljust lergods avses här gods med en vit, gul eller blekrosa färg. Gulbrännande och vita leror förekommer inte naturligt i Sverige. Det ljusa lergodset har traditionellt därför tolkats som importkeramik från kontinenten. Det framkommer i ett relativt mindre antal i förhållande till rödgodset i skandinaviska fyndmaterial från medeltid och framåt. Fyndmaterial från Gamla Lödöse utmärker sig genom en relativt hög andel ljust lergods, *Carlsson och Rosén 2002:21*. Även i Nya Lödöse verkar det förekomma en relativt stor andel ljust lergods, vilket avspeglar Nya Lödöses kontaktvägar. Godstypen påträffades i schakt 4, 5 och 11. Så kallat Wesergods från Tyskland hittades i schakt 5, lager 3 och lager 9, *illustration 28*.

Fajans

Fajansproduktionen började i Holland på 1500-talet men fick ett uppsving under

Illustration 28. Wesergods från Tyskland (F7).

1600-talet. Den största delen av fajanserna som hittas vid arkeologiska undersökningar kommer därifrån. Äldre fajanser av majolikatyp tillverkades sedan länge i Sydeuropa och arabvärlden, *Cooper 2000:86, 107, 113-130*. Tidigare undersökningar i staden har visat att det förekommer fajanser i små mängder och då framför allt i den sista fasen, *Strömbom 1924:194, Anderson 1969:5, Carlsson & Rosén 2002:87*.

Fajansskärvorna var relativt få men enstaka skärvor påträffades i schakt 1 och schakt 4 i yngre lager som även innehöll kritpipskaft. Ett exempel på äldre fajans förekom i schakt 5 i lager 9. Skärvan bestod av ett blekrosa gods med invändig tennglasyr och polykrom dekor, utvändigt var den blyglaserad, *illustration 29*.

Jydepotte

Jydepotte är en godstyp med oglaserat reducerat gods och grafterad yta, oftast grytor. Kärlen producerades på Jylland från 1500-talet fram till tidigt 1900-tal, *Guldborg 1999:35*. De förekommer ofta i stadsmiljö men i relativt liten mängd, *Wennberg 2010:79*.

Det påträffades ett mindre antal skärvor från jydepotter vid undersökningen. Dessa framkom i de yngre lagren i schakt 4 och schakt 9, *illustration 30*.

Illustration 29. Fragment av ett fajansfat från schakt 5 (F4).

Illustration 30. En mynning från en jydepotte (F19).

Stengods

Stengods är ett sintrat och saltglaserat gods som började framställas redan under tidigt 1500-tal i det tyska Rhenområdet. Man talar ofta om gods från Frechen/Köln, Raeren, Siegburg och Westerwald, var och en med sin egna karaktäristik, *Gaimster 1997*.

Flera stengodsskärvor förekom i schakt 5 i olika lager, exempelvis ett par skärvor från ett krus med en veckad bottenkant, troligen från Siegburg, *illustration 31*. De övriga skärvorna kommer sannolikt från Raeren, samtliga dateras till sent 1400-tal och 1500-tal. Stengods hittades även i schakt 4 i lager 4, denna skärva kom troligen från en mineralvattenflaska av

Illustration 31. Botten av ett stengodskrus, troligen från Siegburg tidigt 1500-tal (F11).

stengods som är vanligt förekommande under 1700–1900-tal.

Ostindiskt porslin

Ostindiskt porslin cirkulerar redan i Norden under 1600-talet men det är först i samband med att Svenska ostindiska kompaniet bildas 1731 som stora mängder börjar föras in i Sverige. Närvaro av ostindiskt porslin kan därför vara en indikation på att en kontext är från 1700-tal eller yngre.

De skärvor som påträffades här kan knytas till landeriet och sockerbruket. De förekom i schakt 4, 5, 11 och 12 i kontexter som tillhör tiden efter Nylöse eller i kontexter som antas vara delvis omgrävda.

Flintgods

Flintgods är ett mjukare lergods bestående av ljusare lera och bränd flinta som började tillverkas i England under tidigt 1720-tal. Under slutet av seklet började man dekorera med en ny tryckteknik, så kallad överföringstryck. Denna fick stort genomslag under tidigt 1800-tal och slog helt ut fajansen. Förekomst av flintgods med tryckdekor brukar vara en bra indikator på datering till 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Flintgods förekom bara i de yngre kontexterna i schakt 9 och schakt 12, samt i de omrörda moderna fyllnadsmassorna i schakt 10 och 11.

Illustration 32 och 33. Ett danskt silvermynt präglad 1563 för Fredrik II (F1).

Tegel och takbeläggning

Mer eller mindre fragmenterat tegel påträffades över större delen av undersökningsområdet i de flesta kontexter. Stortegel som kan kopplas till Nya Lödöse förekom exempelvis i schakt 1, 4, 5 och 12. Flera tegelfragment var sekundärbrända, kanske vid någon av stadsbränderna. I schakt 4 och 12 påträffades även gult mindre tegel som möjligen importerats från Holland. Denna typ av tegel har ofta tolkats som Holländskt, men gult tegel har även tillverkats på andra platser, exempelvis på Jylland. Skärvor av enkupigt vingtegel förekom i schakt 1, 5 och 9. I de yngre lagren i schakt 11 påträffades takskiffer.

Sammanfattningsvis förekom äldre handslaget gult och rött tegel och taktegel mer eller mindre i de flesta kontexter med bevarade kulturlager efter Nya Lödöse. I de yngre kontexterna med rivningslager från fabriksbyggnader förekom också stora mängder modernt gult och rött tegel.

Glas

Relativt lite glas observerades. I kontexter kopplade till Nya Lödöse kan fönsterglas, passglas och andra dricksglas nämnas. Dessa framkom framförallt i stadens centrala delar. Passglas och fragment av andra dryckesbärgare hittades i schakt 4, 5 och 12. Äldre fönsterglas förekom i schakt 4, 5 och 9. Buteljglas

med relativt modern datering framkom i schakt 10 och 11.

Metallföremål

Relativt få metallföremål framkom i äldre lager. De som kunde identifieras var huvudsakligen järnspik och hästskosöm vilket förekom bland annat i schakt 4, 5 och 12. I schakt 9 hittades ett fragment av koppartråd och i schakt 5 ett spetsigt järnföremål.

Mynt

Ett silvermynt hittades vid undersökningen, *illustration 32 och 33*. Myntet har daterats utifrån foton av Eva Visehn, Kungliga Myntkabinettet. Myntet är en dansk skilling präglad 1563 för Fredrik II, *Hede 1964:12*.

Myntet hittades vid schaktning i profilen till schakt 4, kontexten är därför något osäker. Till synes kom myntet från lager 5 som var ett sandigt lager med fyndmaterial från Nya Lödöse och landeriet. Lagret låg över graven som påträffades i schaktet.

Kritpipor

Tobaksrökning med kritpipa förekommer i Sverige från 1600-talets första hälft och blir snabbt ganska vanligt. Kritpipsfragment av vitbrännande lera är ett vanligt fyndmaterial vid undersökningar av miljöer från 1600–1700-tal. Den tidigaste tillverkningen skedde

i Holland och England, under 1700-talet påbörjas en inhemsk produktion i större skala, bland annat av Jonas Alströmer i Alingsås, Åkerhagen 2004. Under 1800-talet kommer pipor i nya material som ersätter kritpiporna. Vid undersökningen påträffades enstaka fragment av kritpipor i kontexter som kan kopplas till landeriet och sockerbruket i schakt 1, 4 och 12.

Trä och läder

I schakt 1 och 12 som grävdes i det västra området intill Säveån förekom humösa lager över den orörda sanden och leran i botten av schaktet. I dessa lager finns god potential för välbevarat organiskt material. I det övre av dessa lager framkom ett hälstycke och ett sidostycke från en sko (F2) och i det undre hittades ett bearbetat föremål av trä (F3).

Övrigt

I schakt 4 hittades en bit av en skifferplatta med inristade linjer vilken tolkades som en griffeltavla, illustration 34.

Ben

Benmaterialet från undersökningen har hastigt genomgått av osteolog Leif Jonsson (LJ Osteology), bilaga 4.

Det genomgångna benmaterialet kommer från schakt 1, 4, 5, 9, 10, 11 och 12. Vid genomgången bedömdes att djurbenen i samtliga schakt och lager har karaktären av hushållsavfall med inslag av kasserade fotben av nötkreatur. Styckade mellanfotsben och tåleder brukar tolkas som slaktavfall, men dessa förekommer ej i kontexterna. I ett schakt hittades ett exempel på främre mellanfotsben med ett tillhörande handlovsben vilket tyder på att benen inlagrats relativt snabbt, innan ligamenten hunnit ruttna och benen skilts åt. De arter som påträffades i de olika schakten bestod av nötkreatur, får, svin och gås men det hittades även fisk i form av torsk, kolja och plattfisk.

Människoskelettet som påträffades i schakt 4 tolkas som en regelrätt begravning. Individen bedömdes vara ett barn i 11-12 årsåldern. Lagren över och kring graven innehöll rikligt

Illustration 34. En del av en griffeltavla som hittades i schakt 4, kanske kan den kopplas till Nya Lödöses rådhus eller en okänd kyrka i närområdet (F18).

med djurben på samma sätt som kulturlagren i andra schakt. I det överliggande lager 4/5 fanns även mellersta delen av ett mänskligt skenben av en vuxen individ vilket tyder på att det funnits äldre gravar i närheten vilka störts vid grävning av nya gravschakt eller andra typer av grävarbeten i äldre tid.

Konservering

Konserveringsbehovet var beräknat till 10 föremål i normalstorlek. Konservatorsinstitution var Studio Västsvensk Konservering (SVK) vid Västarvet. Vid undersökningen bedömdes endast fem föremål vara i behov av konservering; F1 silvermynt, F2 hälstycke och sidstycke från en sko, F3 bearbetat trä, F4 oidentifierat spetsigt järnföremål, och F6 kopparttråd.

I skrivande stund är inte föremålen färdigkonserverade. När arbetet är slutfört kommer fynden (GSMS 120007:1-4, 6) att lämnas in till Göteborgs Stadsmuseum.

Tolkning

Välbevarade lämningar av Nya Lödöse förekom framförallt i den forna stadens centrala delar, i dag belägna kring de äldsta fabriksbyggnaderna. På fabriksområdets östra innergård dokumenterades omkring en meter tjocka kulturlager med spår av byggnader och

stenläggningar. I lagren syntes även brandhorisonter som skulle kunna vara rester av någon av stadsbränderna eller mindre lokala bränder i Nya Lödöse. I området kan stadens södra torg och rådhuset ha legat.

Schakt 4, 5, och 6 – Stadslager och en grav på östra innergården

I schakt 4 påträffades en grav med ett välbevarat skelett in situ. Ingen gravplats är tidigare känd i den södra delen av staden, vilket gör graven mycket intressant i diskussionen kring kyrkornas etablering i Nya Lödöse, se exempelvis *Järpe 1984:71ff*.

Kyrkornas placering och etablering i Nya Lödöse har länge diskuterats och frågan är långt ifrån löst. Inga tidigare indikationer finns på en kyrka eller begravningsplats i stadens södra del. Det har antagits att Nylöseborna har utnyttjat de närbelägna kyrkorna i Härlanda och Utby eller Helga Kors kapell vars lokalisering är okänd. Helga kors kapell revs i samband med bygget av en kyrka i Nya Lödöse på 1520-talet, med motiveringen att kyrkan låg för nära staden. Vid diskussioner kring en eventuell äldre kyrka inom staden har det förmodats att den skulle varit belägen på samma plats som den undersökta kyrkan i stadens norra del. Vissa fynd tyder också på att den kan ha haft en föregångare, eller att den utgör en utbyggnad av en äldre kyrka. Bland annat förekommer gravar under grundmurarna till kyrkan. Vad det gäller begravningsplatser omtalas en ny och en gammal kyrkogård i de skriftliga källorna. Den nya kyrkan och kyrkogården uppförs under 1500-talets senare del och har antagits vara belägen vid hospitalet norr om staden. Den gamla kyrkogården har tolkats som den som undersöktes i stadens norra del. För diskussion kring kyrkorna se bland annat *Önstad 1966*, *Järpe 1984:71ff*. Den vid undersökningen påträffade graven skulle kunna höra till en tidigare okänd kyrkogård i stadens södra del. Dateringen av graven är dock oklar.

På Lydinghielms karta från 1677 finns en skans inritad i området väster om brofästet på den södra sidan. Även dateringen av skansen

är osäker, den kan tillhöra Nya Lödöse eller ha tillkommit efter stadens upphörande, eventuellt i samband med Hannibalfejden som var en del av Tortsenssons krig 1643-1645, *Munthe 1906*, *Lilienberg 1928: 57ff*, *Strömbom 1924: 294f*, *Strömbom 1952, illustration 4*.

Sammanfattningsvis ger området på den östra innergården intryck av att ha varit åtminstone delvis bebyggt och intensivt utnyttjat under tiden för Nya Lödöse, eventuellt finns även yngre lämningar bevarade. Av stort intresse är att utreda huruvida det finns en tidigare okänd begravningsplats och eventuellt en tillhörande kyrka inom området, samt om lämningar efter ett torg finns inom området.

Schakt 3 och 14 – Fabriksbyggnader och ledningar på västra innergården

Inga kvarvarande lämningar kunde hittas i schakten på fabriksområdets västra innergård på grund av en betongplatta och flertalet ledningar. Utifrån resultaten på den östra innergården är det troligt att det ändå kan finnas bevarade kulturlager inom området. Via muntlig information finns indikationer om att det vid ledningsdragningar på 1980- och 90-talet framkom välbevarade lämningar i dessa delar.

Schakt 1 och 12 – Stadslager och 1700-talsindustriämningar i väster

De schakt som grävdes i de nordvästra delarna av undersökningsområdet, i området väster om fabriksbyggnaderna, påträffades bevarade kulturlager med lämningar efter Nya Lödöse, det efterföljande landeriet och den tidiga industriella perioden. Där fanns bland annat nedgrävda gropar och stolphål, humösa kulturlager, rester av stenläggningar och sättsand, samt en träkonstruktion. Fyndmaterialet tyder på att de övre strukturerna tillhör de tidiga industrierna och landeriet. Under dessa fanns bevarade kulturlager efter Nya Lödöse.

Kulturlagren, groparna och stolphålen tyder på omfattande aktivitet på platsen, både under tiden för Nya Lödöse och under efterföljande perioder.

Schakt 7 och 8 – Fabriksbyggnader och en äldre markhorisont

I schakten påträffades raseringslager och grunder till numera rivna fabriksbyggnader. I schakt 7 framkom ett betonggolv till en källare 1,7 meter under dagens markyta. I schakt 8 fanns en äldre humösa markhorisont bevarad under nivån för husgrunden cirka 2,2 meter under dagens markyta.

Schakt 9 – Vid vällen i söder

Även i den södra delen av staden påträffades välbevarade kulturlager med fyndmaterial från Nya Lödöse i schakt 9. Området bör ha legat strax inom stadsvallen. Det har antagits att dagens Gamlestadsväg ungefär följer sträckningen för huvudgatan genom Nya Lödöse. Området bör i så fall ha legat i närheten av denna och den södra infarten till staden. Rester av stadsporten skulle kunna finnas i närområdet. Stadens södra vallgrav och stadsvall antas ha påträffats vid tidigare undersökningar, *Sandin m fl 2011*.

Efter att aktuell undersökning avslutats, har ytterligare en mindre förundersökning genomförts i stadens södra delar, i nuvarande Gamlestadsvägen. Där påträffades bevarade kulturlager efter Nya Lödöse i flera schakt, även i de delar man antagit varit belägna söder om stadens begränsning, *Pye och Rosén 2013*.

Schakt 10, 11 och 13 – Strandängar söder om staden

De schakt som grävdes söder om stadsområdet innehöll inga bevarade lämningar efter Nya Lödöse. I schakt 10 och 11 förekom dock omgrävda kulturlager och en del äldre fyndmaterial som exempelvis fragment av trefotsgrytor, vilket skulle kunna tyda på att det finns äldre kulturlager i närområdet, något som även den ovan nämnda förundersökningen antyder, *Pye och Rosén, 2013*.

Antikvarisk bedömning

Rio Kulturkooperativ anser att det vid denna undersökning berörda området bör undersökas genom fördjupade arkeologiska förundersökningar inför bedömning av eventuell vidare exploatering inom fornlämningsområdet. Nya Lödöses södra delar är inte tidigare undersökta och kunskapspotentialen är därför hög även i områden där fornlämningen har störts av senare byggnader och aktiviteter på platsen. De södra delarna av staden är av stor vikt för tolkningen av staden i sin helhet. De mest välbevarade lämningarna av denna, den sydvästra delen av Nya Lödöse, påträffades i undersökningsområdets norra delar. Det vill säga i området kring fabriksbygganderna, på den östra innergården, i undersökningsområdets nordvästra del och i undersökningsområdets östra del. Även i de schakt där inga lämningar kunde undersökas på grund av störningar finns potential att hitta bevarade lämningar från stadens äldsta skede på lägre nivåer.

Rio Kulturkooperativ gör en bedömning att området för Gamlestadens fabriker, det vill säga undersökningsområdet, innehåller delvis välbevarade lämningar i de norra och mellersta delarna. Schakten i de södra delarna av undersökningsområdet visar tillsammans med information från andra undersökningar genomförda 2012 att fornlämningens begränsning åt söder ej är helt fastställd. Vidare förundersökningar krävs därför för att utröna fornlämningens sydliga begränsning.

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap. i Lag om kulturminnen mm (KML) och genom miljöbalkens generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i fast fornlämning lämnas till länsstyrelsen.

Källor

Almquist, Helge	1929	<i>Göteborgs historia, grundläggningen och de första hundra åren. Förra delen. Från grundläggandet till enväldet (1619-1680).</i> Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté I.
Almquist, Helge	1935	<i>Göteborgs historia, grundläggningen och de första hundra åren. Senare delen. Senare delen. Enväldets och det stora nordiska krigets skede (1680-1718).</i> Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté II.
Almquist, Johan Axel	1861-1916	<i>Konung Gustaf den förstes registratur.</i> Utgifvet af Riksarkivet. 1-29. Stockholm, P. A. Norstedt & söner, 1861-1916.
Andersson, Hans	1969	<i>Rapport. Arkeologisk undersökning med anledning av planerad utbyggnad av trafikplats på och omkring Gamlestadstorget, Nya Lödöse, Göteborgs stad, Västergötland 1969.</i> Göteborgs stadsmuseum arkiv.
Andersson, Hans	1973	<i>Nya Lödöse – Gamlestaden fem hundra år.</i> Kungsbacka.
Ask, Victoria (red)	2003	<i>Gamlestadens fabriker – historien om ett fabriksområde.</i> Antiquum- Bebyggelseantikvarisk konsult. Göteborg
Berg, Wilhelm	1882	<i>Samlingar till Göteborgs historia.</i>
Cooper, Emmanuel	2000	<i>Ten Thousand years of Pottery.</i> The british museum press.
Carlsson, Kristina & Christina Rosén	2002	<i>Stadsbornas kärl – keramik i västsvenska städer från 1400-tal till 1700-tal. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer.</i> Nossebro.
Enhörning, Gunilla	2006	<i>Landerierna i Göteborgs stadsbyggande.</i> Chalmers tekniska högskola. Institutionen för arkitektur.
Fischer, Ernst	1923	<i>Göteborgs landerier.</i> Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum. Göteborgs jubileumspublikationer XIII.
Gaimster, David R. M.	1997	<i>German Stoneware 1200-1900. Archaeology and Cultural History.</i> The Trustees och British Museum.
Grauers, Sven. (red)	1923	<i>Nya Lödöse tänkeböcker 1586-1621.</i> Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum. Göteborgs jubileumspublikationer VI.
Guldberg, Mette	1999	<i>Jydepotter fra Verde-egnen. Produktion og handel ca. 1650-1850.</i> Landbohistorisk Selskab.
Gustavsson, Jeanette & Sandin, Mats	2012	<i>Göteborg 218, Nya Lödöse. Göteborgs stad och kommun. Arkeologisk förundersökning, yta J.</i> Rio Kulturkooperativ. Kulturhistoriska rapporter 141.
Gustavsson, Jeanette, Sandin, Mats & Wennberg, Tom	2012	<i>Göteborg 218, Nya Lödöse. Göteborgs stad och kommun. Arkeologisk förundersökning, ytorna B, C och E.</i> Rio Kulturkooperativ. Kulturhistoriska rapporter 138.
Hede, Holger	1964	<i>Danmarks och Norges mønter.</i> Köpenhamn.
Huggert, Anders & Thord Lewin	1967	<i>Antropometriska undersökningar av skelettfynd från utgrävningarna av Nylöse kyrka 1965.</i> Anatomiska Institutionen, Göteborgs Universitet, Göteborg.
Huggert, Anders & Thord Lewin	1969	<i>"Antropometriska undersökningar av skelettfynd från utgrävningarna av Nylöse kyrka 1965."</i> Fornvännen.
Järpe, Anna	1984	<i>Nya Lödöse. Medeltidsstaden 60.</i> Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.

Kihlberg, Stefan	1997	"Nya Lödöse. Staden vid åmynningen." <i>Fynd 97 1-2</i> . Göteborgs Stadsmuseum och Fornminnesföreningen i Göteborg.
Lewin, Thord & Anders Huggert	1967	<i>Medicinska och sociala förhållanden bland befolkningen i Nya Lödöse</i> . Anatomiska Institutionen, Göteborgs Universitet, Göteborg.
Lilienberg, Albert	1928	<i>Stadsbildningar och stadsplaner i Götaälvs mynningsområde från äldsta tider till omkring adertonhundra</i> . Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum 7. Göteborg.
Långström, Erland	1926	<i>Göteborgs stads borgarelängd 1621-1864</i> .
Munthe, Ludvig W:son	1906	<i>Kongl. fortifikationens historia II</i> . Stockholm.
Sandin, Mats	2010	<i>Göteborg 218, Nya Lödöse. Gångtunnel vid Gamlestadstorget. Arkeologisk förundersökning i Göteborg kommun</i> . Rio Kulturkooperativ. Kulturhistoriska rapporter 93.
Sandin, Mats & Wennberg, Tom	2010	<i>Göteborg 218, Nya Lödöse. Gångtunnel i Gamlestaden. Arkeologisk förundersökning i Göteborg kommun</i> . Rio Kulturkooperativ. Kulturhistoriska rapporter 78.
Sandin, Mats, Thorsberg, Kalle & Wennberg, Tom	2011	<i>Nya Lödöse, Göteborg 218. Arkeologisk förundersökning</i> . Rio Kulturkooperativ. Kulturhistoriska rapporter 133.
Scander, Ralph	1966	"Vad krönikor kan ställa till. Nya Lödöses flyttning till Älvsborgs slott på 1540-talet." <i>Göteborg förr och nu</i> . Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie IV. S. 71-90.
Scander, Ralph	1970	"Tre namn - En stad. Återuppbyggnaden av Älvsborg-Gullberg- Nya Lödöse efter 1570." <i>Göteborg förr och nu VI</i> . 1970. Göteborg.
Strömbom, Sixten	1924	<i>Forskningsrapport på platsen för det forna Nya Lödöse (1915-1918)</i> . Stadskronika, grävningsberättelse, fyndkatalog. Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum. Göteborgs jubileumspublikationer V.
Strömbom, Sixten	1952	"Smärre meddelanden: Nya Lödöse-konturen på David Lydinghielms karta av 1677." <i>Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings tidskrift 1949-1950</i> . Göteborg.
Wennberg, Tom	2005	<i>Kulturlager vid Nya Lödöse. Göteborg 218. Arkeologisk rapport 2005:6</i> . Göteborgs Stadsmuseum.
Wennberg, Tom	2006	<i>Triangelspåret - arkeologisk förundersökning. Göteborg 218. Arkeologisk rapport 2006:11</i> . Göteborgs Stadsmuseum.
Wennberg, Tom	2007a	<i>Dubbelspåret - Gamlestaden. Göteborg 218. Arkeologisk rapport 2007:13</i> . Göteborgs Stadsmuseum.
Wennberg, Tom	2007b	<i>Triangelspåret - Marieholm. Göteborg 218. Arkeologisk rapport 2007:14</i> . Göteborgs Stadsmuseum.
Wennberg, Tom	2010	<i>Kv Härbärgen. En arkeologisk undersökning av 1600-talets Göteborg</i> . Rio Kulturkooperativ. Kulturhistoriska rapporter 77.
Åkerhagen, Arne	2004	<i>Svenska kritpipstillverkare och deras pipor</i> . Trångsund.
Önstad, Christina	1966	<i>Rapport från undersökningarna på Gamlestads torg. Gamlestadstorg och Hospitalsområdet 1965</i> . ATA 1519/66.

Arkiv

Krigsarkivet	2011	Lydinghielms karta över Göta Älvs dalgång mellan Göteborg och Lärjeholm från 1677. Akt: 0424:037:370a.
Regionarkivet, Västra Götaland	2010	Erik Kuus landerikarta från år 1696. <i>Geometrisk Charta öfwer Giöthebårge Stads ägor</i> . Facsimilkarta i <i>Historiskt kartverk 1923, blad 1</i> . Original i GSA.
Regionarkivet, Västra Götaland	2010	<i>Karta öfver en del af det till Götheborgs stad hörande område... tolfte och adertonde rotarne. Upprättad år 1880.</i> Serie GVI, nummer 74 c.
Regionarkivet, Västra Götaland	2010	<i>Karta över Göteborg sammandragen år 1888.</i> Serie GVI, nummer 60.
Regionarkivet, Västra Götaland	2010	<i>Karta över bergslagernas järnvägs (Bergslagsbanans) sträckning från Lilla Bommen till Skräppekärr.</i> Serie Hamnen, nummer 784.

Övriga otryckta källor

Gustavsson, Jeanette, Mats Sandin & Tom Wennberg	2013	Nya Lödöse. Arkeologiska förundersökningar och slutundersökning. Yta I. Rio kulturkooperativ. Kulturhistoriska rapporter 150, i manus.
Pye, Jonatan & Rosén, Christina	2013	Förundersökning i Gamlestadsvägen 2012, i manus.
WSP	2012	Gamlestadens fabriker 2012-03-02. Stencil.

Bilagor

Bilaga 1. Schaktbeskrivningar med fynd

Måtten anges i centimeter. De är ungefärliga och utgår från dagens markyta. Numreringen av lagren börjar om för varje schakt. Över hela undersökningsområdet framkom homogen grå lera i botten. I några schakt förekom naturliga sandlager över leran.

Schakt 1

- 0 – 34 L 1, 2 Asfalt och bärlager.
34 – 40 L 3 Raseringslager och recenta lager och en nedgrävd störning.
40 – 50 L 4 Kompakt grågul sand.
Fynd: yngre rödgods, vitgods, stengods, sockerformar, kritpipsskaft och flinta.
50 – 60 L 5, 6 Gråbrun sand med inslag av träflis, tegelkross och kol och sot. Ljusare sand nedre delen. Stenläggning 1 anlagd på detta lager. Fynd: yngre rödgods, trefotsgrytor, fajans, enkupigt vingtegel, sekundärbränt stortegel, kritpipsskaft, flinta, spik, djurben, brända ben.
60 – 80 L 7, 8, 9 Sandigt lager med huggspån, plankbitar, djurben, Stenläggning 2 anlagd på detta lager. I lagret finns ljusare sandlinser, lagrets nedre del innehöll mer sand. Fynd: yngre rödgods, trefotsgrytor, flinta, djurben.
80 – 85 L 10 Ljus sand.
85 – 110 L 12,13 Gulbrunt siltigt lager med organiskt material, huggspån, pinnar, gräs. Fynd: djurben, läder.

I schaktet fanns bevarade kulturlager från Nya Lödöse och framåt. Dessa bestod av humösa lager med mycket organiskt material såsom huggspån, pinnar, läder, djurben och sot och kol. Däröver fanns två nivåer med stenläggning. I schaktets östra del fanns en träkonstruktion med stående plank. Troligen hör träkonstruktionen och den översta nivån med stenläggning till 1700-talets industrifas.

Schakt 3

I schakt 3 framkom en betonggrund till en äldre byggnad 0,8 meter under dagens marknivå och schaktet kunde inte grävas till önskat djup.

Schakt 4

- 0 – 25 L 1 Asfalt och bärlager.
25 – 50 L 2, 3 Gul och grågul sand.
50 – 75 L 4 Gråbrun sandig silt med fläckar av lera. Fynd: trefotsgrytor, gulbrännande lergods, fajans, jydepotte, stengods, kritpipsfragment, gult och rött tegel, dryckesglas, spik, hästskosöm, takskiffer, djurben, slagg, griffeltavla av skiffer.
75 – 100 L 5 Gråbrun siltig sand som var renare än L4. Fynd: yngre rödgods, gulbrännande lergods, jydepotte, ostindiskt porslin, fönsterglas, djurben och sannolikt ett silvermynt med datering till 1563.

- 100 – 135 L 6, 7 Gravfyllning bestående av grågul sand, grå lera.
Fynd: enstaka tegel, passglas.
Nedgrävt i L8 som bestod av gråbrun sandig silt innehållande tegel och grå lera.
135 – 140 L 9 Mörkgrå sand med organiskt material och förmultnat trä.

Schaktet grävdes först i nord-sydlig riktning, men fick flyttas norrut och placerades i öst-västlig riktning efter att det framkom elledningar. I schaktet fanns bevarade kulturlager från Nya Lödöse och från det efterföljande landeriet. I schaktet framkom en grav med skelett in situ placerad i öst-västlig riktning i schaktets södra del. Den östra delen av schaktet inklusive graven var störd av en nedgrävning för ett avloppsrör. Även i schaktets norra del påträffades ett avloppsrör i SV-NO riktning. 1,4 meter under dagens marknivå kom naturlig lera. Kulturlagren var däröver 0,7-0,9 meter tjocka.

Schakt 5

- 0 – 30 L 1 Stenläggning och bärlager.
30 – 50 L 2 Ljus gulbrun sand.
50 – 65 L 3 Mörkt gråbrun sandig silt.
Stenläggning 1 bestående av kantiga stenar (omkring 30 cm diameter) var anlagd på detta lager. Stenläggning 2 framkom under detta lager. Fynd: yngre rödgods, trefotsgrytor, wesergods, gulbrännande lergods, stengods, ostindiskt porslin med blå underglasyrdekor, enkupigt vingtegel, fönsterglas, dryckesglas, spik, hästskosöm.
65 – 75 L 4 Raseringslager innehållande kalkbruk, sten, tegel och slagg.
75 – 85 L 5, 6, 7 Mörkt gråbrun silt med en sandlins. Fynd: yngre rödgods, stengods, eldpåverkat tegel, spik.
85 – 90 L 8 Kolstrimma.
90 – 115 L 9 Mörkt gråbrun silt med fynd främst i den övre delen. Fynd: yngre rödgods, gulbrännande lergods, majolika, stengods, rött och gult tegel, djurben, spik.

I schaktet fanns bevarade lager från Nya Lödöse och det efterföljande landeriet. Lämningarna bestod av en övre stensatt nivå med kantiga stenar. Därunder 0,6 meter under dagens marknivå fanns en stenläggning i nord-sydlig riktning och omkring 1,3 meter bred. Under denna nivå fanns flera lager bestående av gråbrun siltig sand med fyndmaterial tillhörande Nya Lödöse. Det syntes även rester av brandhorisonter och eventuella raseringslager. 1,15 meter under dagens marknivå kom naturlig lera.

Schakt 6

- 0 – 30 L 1 Asfalt och bärlager.
30 – 45 L 2, 3 Sand och grus.
45 – 65 L4 Grå kompakt sand och grus innehållande enstaka yngre rödgods.

- 65 – 100 L 5 Brungrå något siltig sand innehållande tegelkross, fläckar av lera och ljus sand, djurben, sot och kol. Stenläggning 1 anlagd på detta lager.
- 100 – 104 L 6 Brandlager med bränt trä ev. plankor i botten och skörbränd sten.
- 104 – 110 L 7 Gråbrun sandig silt med sot och kol. Stenkonstruktion 2 anlagd över detta lager.
- 110 – 125 L 8 Grå lera. Innehållande enstaka större stenar.
- 125 – 140 L 9 Humös mörkt brungrå sandig silt med inslag av sot, kol och organiskt material.

I schaktet fanns bevarade kulturlager efter Nya Lödöse och efterföljande landeritid. En störning löpte i schaktets längdriktning i dess södra del. I schaktet framkom samma stenläggning 1 som i schakt 5. Därunder fanns flera lager, i profilen som dokumenterades i kanten av störningen syntes bl.a. en brandhorisont med bränt trä, sandlinser och större stenar som kan utgöra syllstenar till byggnader. Naturlig lera framkom 1, 4 meter under dagens marknivå. Inga fynd framkom eftersom schaktet främst grävdes inom störningen.

Schakt 7

I schaktet påträffades rivningsmassor, betonggolv och sockel efter en källare till en modern byggnad ned till 1,7 meters djup. Schaktet kunde inte undersökas ytterligare.

Schakt 8

I schaktet påträffades rester av en äldre markhorisont under grunden till en modern byggnad. I schaktet framkom byggnadens raseringslager, golv, rustbädd och pålning. Kring rustbädden låg grå lera, i vilken det förekom sockerformar. Mellan pålarna omkring 2,1–2,2 meter under dagens marknivå fanns ett humöst lager med träflis och pinnar över den naturliga leran. Lagret var tjockast mot sydost.

Schakt 9

- 0 – 30 L 1, 2, 3 Asfalt och bärlager.
- 30 – 70 L 5 Ljus sand.
- 70 – 80 L 8 Gulbrun sand och grus med enstaka kullerstenar i överytan. Rester av Gamlestadsvägen?
- 80 – 95 L 9 Gråbrun siltig sand med inslag av sot, kol och tegelfragment. I lagret fanns enstaka kullerstenar. Fynd: yngre rödgods, jydepotte, flintgods, gult tegel, enkupigt vingtegel, fönsterglas, slagg och djurben.
- 95 – 120 L 10 Gråbrun siltig sand med enstaka sten, fragment av rött och gult tegel och inslag av sot och kol. Över den västra delen av lagret fanns rasering och flera större stenar eventuellt efter en byggnad. Fynd: yngre rödgods, koppartråd, slagg, djurben.

- 120 – 130 L 11 Liknar L10 men var något sandigare och teglet mer finfördelat. Fynd: yngre rödgods, djurben.
- 130 – 135 L12 Gråbrun silt med enstaka fynd.

I schaktet fanns bevarade kulturlager från Nya Lödöse och framåt. En gles delvis uppbruten stenläggning påträffades 0,7 meter under dagens marknivå, denna skulle kunna utgöra rester efter Gamlestadsvägen. Ytterligare en delvis uppbruten stenläggning med inslag av tegel framkom därunder. Ett raseringslager och flera större stenar kan höra till en eventuell byggnad.

Schakt 10

- 0 – 50 L 1 Flera nivåer med asfalt och bärlager.
- 50 – 65 L 2 Makadam.
- 65 – 110 L 3 Omgrävda lager med fyndmaterial från bl.a. sockerbruket. Fynd: sockerformar, buteljglas, flintgods, djurben.
- 110 – 130 L 4 Makadam.
- 130 – 150 L 5 Grå lera.
- 150 – 160 L 6 Gråbrun silt, liknar den äldre markhorisonten men enstaka fragment av flintgods påträffades i lagret. Eventuellt var det bara stört i överytan. Fynd: trefotsgröta, flintgods.

Rivningsmassor, betonggolv och stengrund till en byggnad påträffades i schaktets södra del. Norr om byggnaden fanns flera äldre vägbeläggningar och lagren var omgrävda och störda. Det förekom dock en del äldre fyndmaterial exempelvis djurben, sockerformar och fragment av en trefotsgröta som tyder på att det kan finnas bevarade kulturlager i området. 1,6 meter under dagens markyta påträffades orörd grå lera i botten. Schaktet vattenfylldes vilket försvårade dokumentationen av de nedre lagren.

Schakt 11

- 0 – 70 L 1 Grästorv och matjord. Fynd: yngre rödgods, gulbrännande lergods, flintgods och ostindiskt porslin, buteljglas, gult tegel, takskiffer.
- 70 – 90 L 2 Stenkross (15–20 cm diameter).
- 90 – 160 L 3 Raserings-/fyllnadslager innehållande både modern rasering med höganäsavloppsrör och äldre fyndmaterial. Fynd: yngre rödgods, djurben, tegel.

I schaktet påträffades främst rivningsmassor och fyllnadslager. 1,6 meter under dagens markyta påträffades orörd grå lera som var något sandig i överytan. Äldre fyndmaterial av exempelvis ostindiskt porslin, yngre rödgods, tegel och djurben förekom i schaktet vilket kan tyda på att det förekommer äldre kulturlager i närheten.

Schakt 12

- 0 – 20 L 1 Asfalt och bärlager.
- 20 – 25 L 2 Ljus sand.

25 – 40	L 3 Fyllnadslager innehållande industriavfall och slagg.
40 – 60	L 5 Varviga sand- och gruslager innehållande slagg, sot och kol.
60 – 85	L 6 Lager med avfall från sockerbruket. <u>Fynd</u> : sockerformar, sirapsskål, flintgods, ostindiskt porslin, gult tegel.
85 – 120	L 7 Brun silt. I överytan fanns en del kullersten som troligen utgör rester av en stenläggning. Lagret innehöll bl.a. kalkbruk, träflis och fyndmaterial. <u>Fynd</u> : yngre rödgods, djurben och stortegel.
120 – 125	L 8 Grågul finkornig sand med inslag av tegel och sot och kol.
125 – 130	L 9 Kol och sotlager med ojämn tjocklek.
130 – 140	L 10 Brun humös siltig sand med inslag av sot och kol. Lagret fyllde även groparna som var grävda genom den ursprungliga markytan. <u>Fynd</u> : yngre rödgods, trefotsgrötor, fat, vitgods, glasbägare, korroderat järn, spik, flinta och djurben.

I schaktet påträffades bevarade kulturlager från Nya Lödöse och 1700-talets industrifas. En grop mitt i schaktet med avfallsmaterial från sockerbruket hade delvis stört de äldre lagren. Här påträffades även en konstruktion av tegelstenar (A8). Den var konstruerad i två lager, i bottenlagret låg stenarna i N-S riktning och i det övre lagret i Ö-V riktning. Tegelstenarna kunde dokumenteras i hela schaktets längd. Eventuellt täcker tegelstenarna en ledning. Flera lager kunde dock dokumenteras i profilen. I schaktet påträffades flera anläggningar tillhörande Nya Lödöse bl.a. stenläggning (A5) två gropar (A1 och A2), stolphål (A3 och A4) och kaphål (A6 och A7). I botten av schaktet framkom naturliga sandlager över den grå leran.

Schakt 13

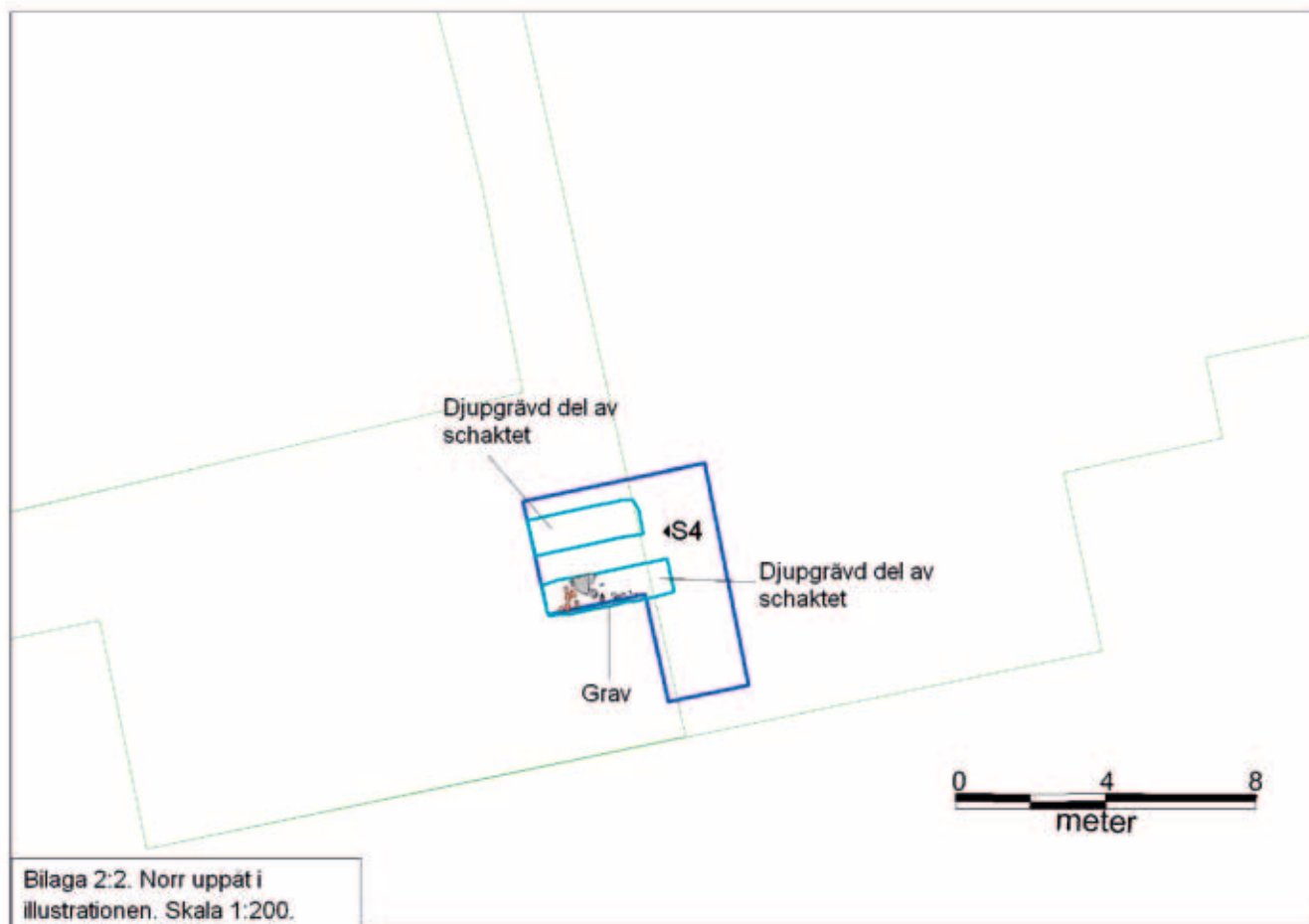
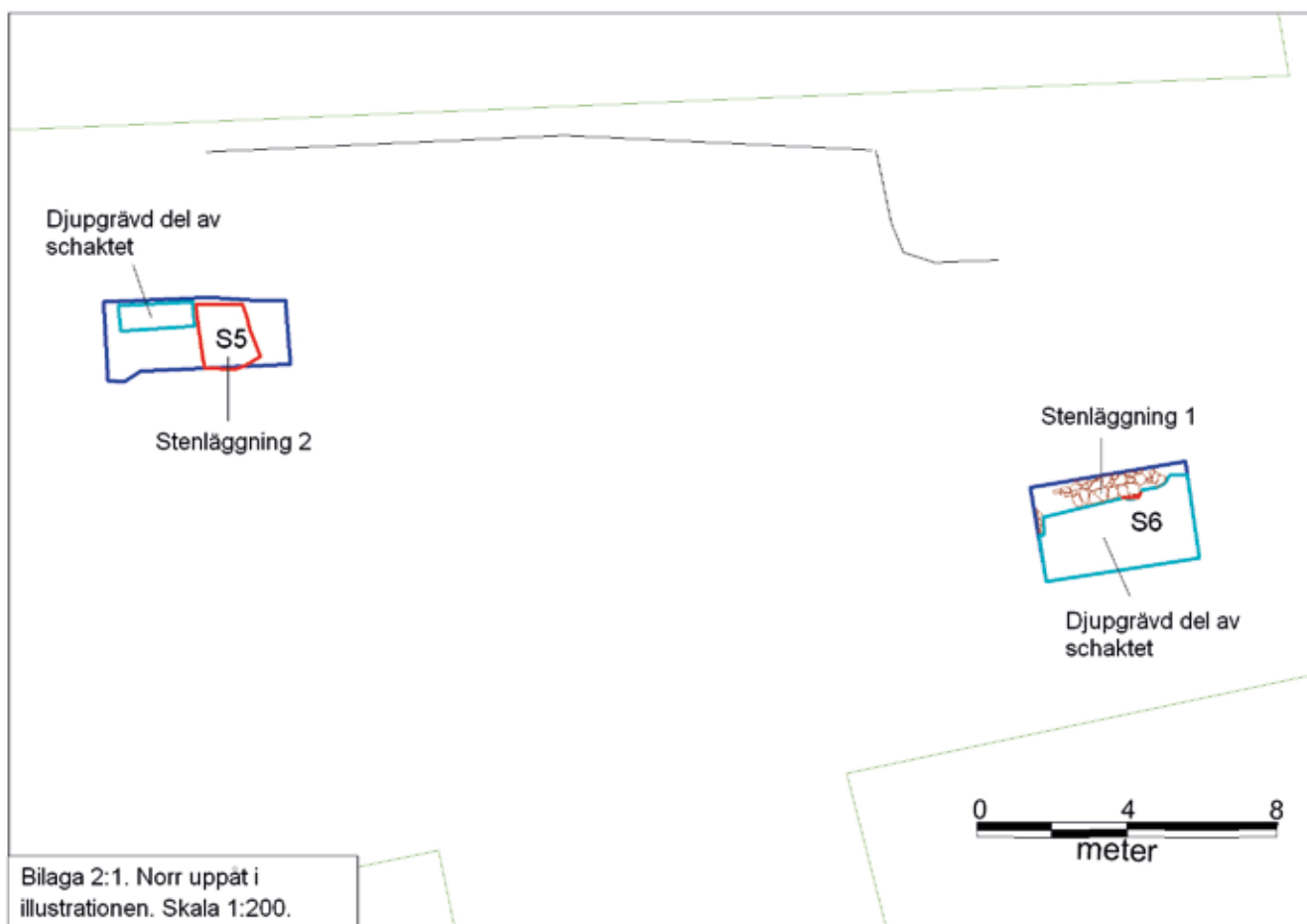
0 – 25	L 1 Asfalt och bärlager.
25 – 35	L 2 Ljus sand.
35 – 130	L 3 Varviga gråsvarta fyllnadslager innehållande slagg, modernt tegel och grus. Mellan lagren finns horisonter av ljus sand m.m.
130 – 150	L 4 Grå lera.
150 – 155	L 5 Äldre markhorisont innehållande växtdelar och pinnar.
155 – 165	L 6 Naturlig sand över leran.

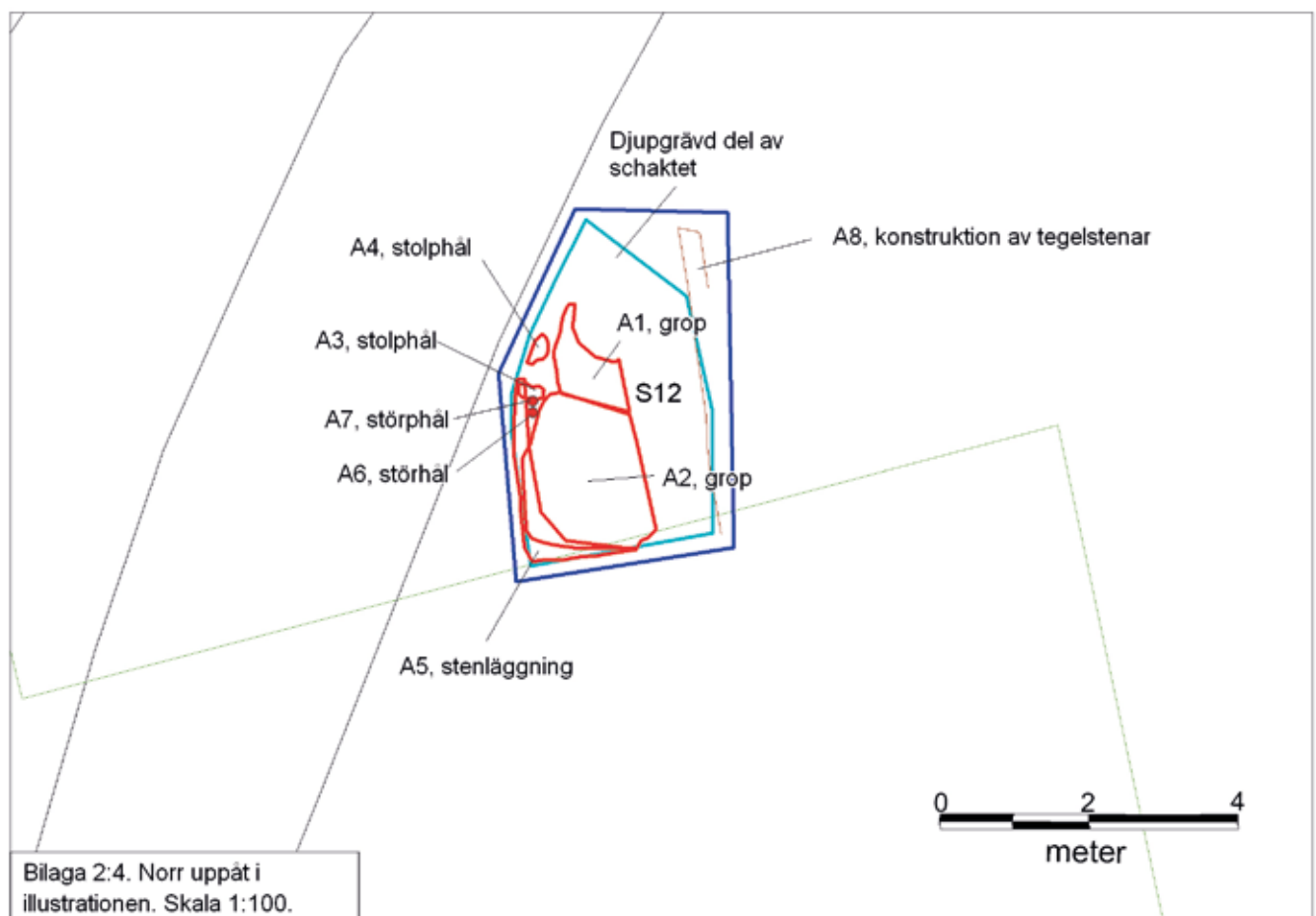
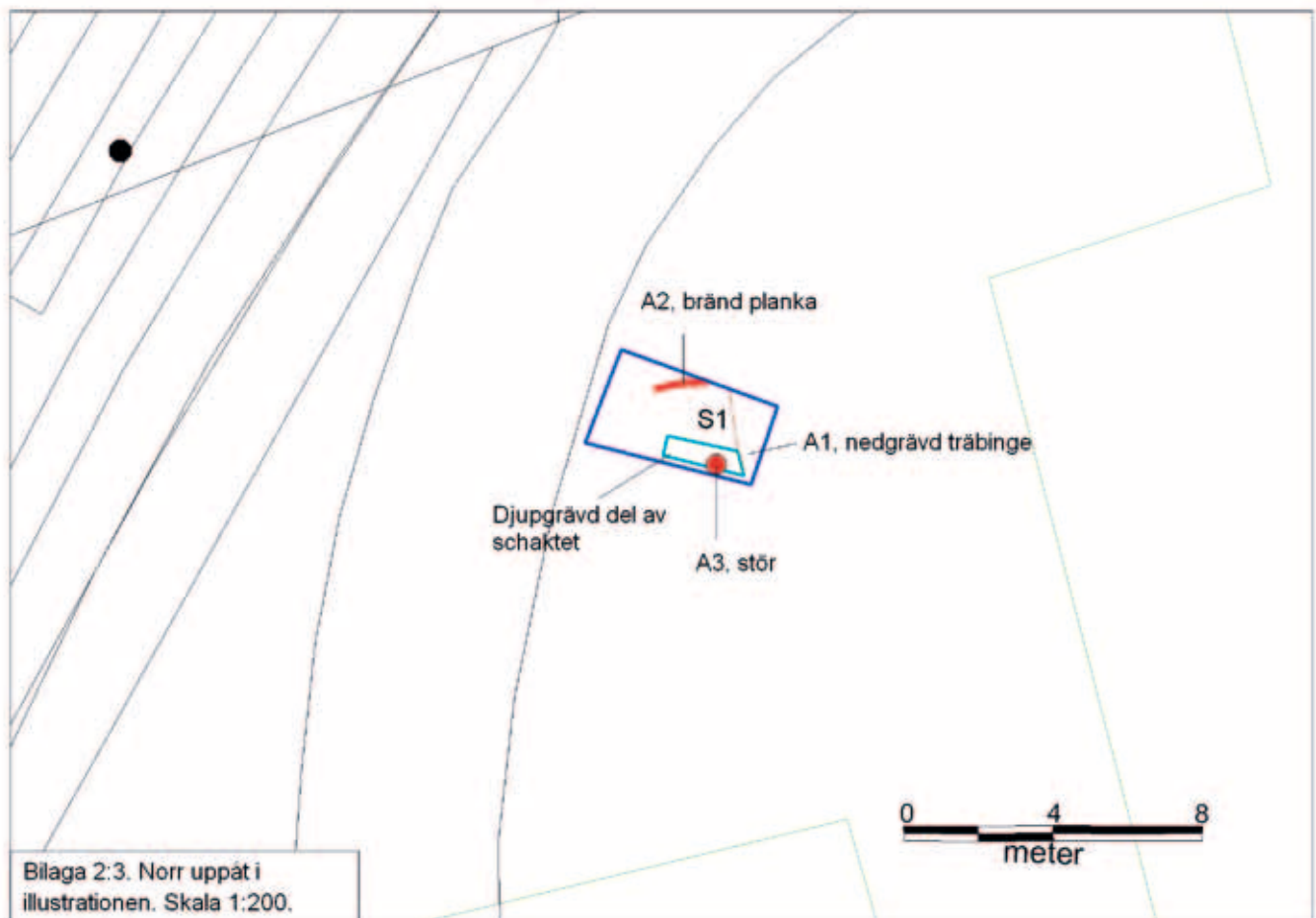
I schaktet påträffades främst moderna fyllnadeslager. 1,5 meter under dagens markyta fanns en naturlig markhorisont innehållande växtdelar och pinnar.

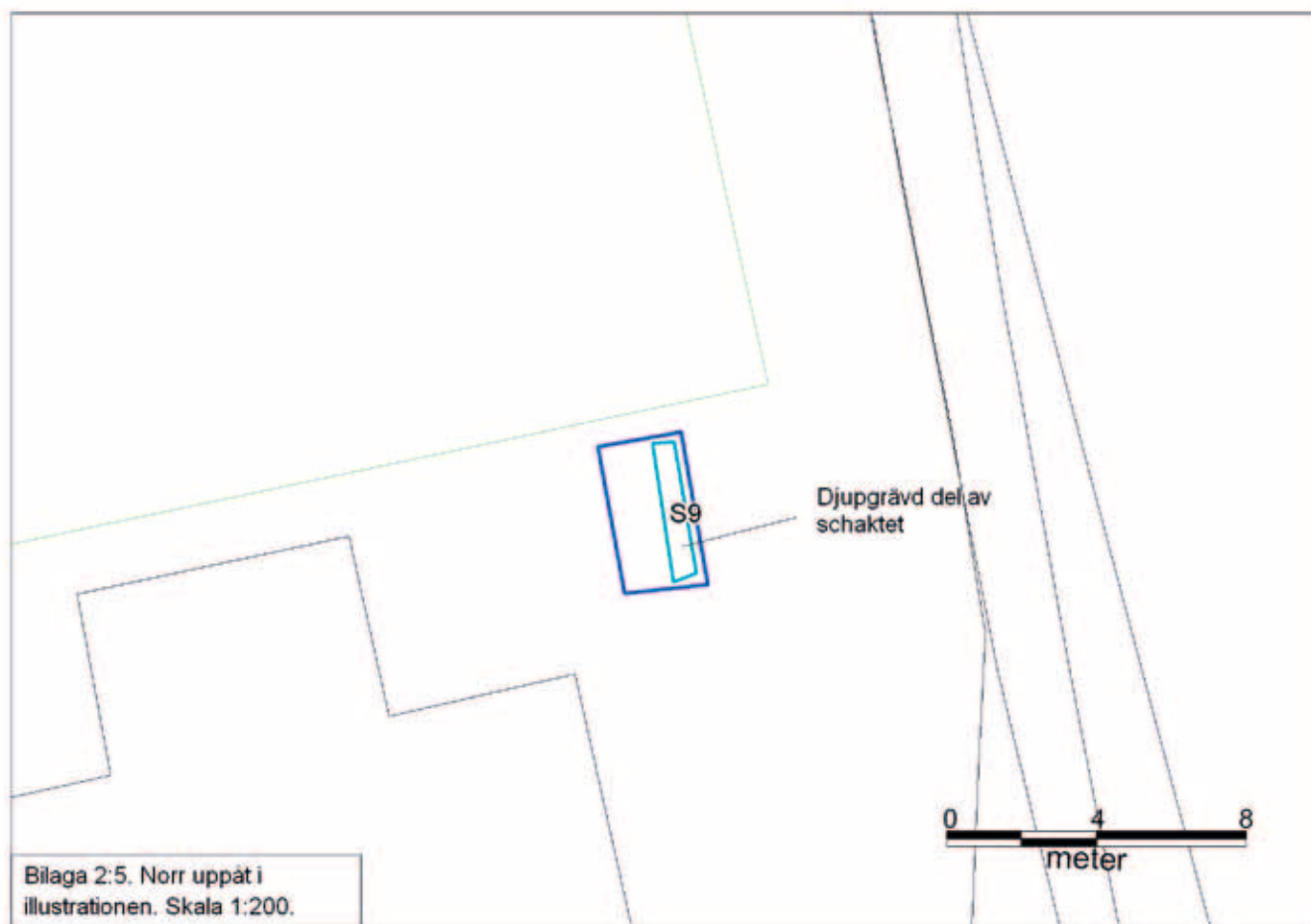
Schakt 14

I schaktet påträffades två elledningar som löpte diagonalt genom schaktet 0,5 meter under dagens marknivå och ett avloppsrör i schaktets längdriktning 1,5 meter under dagens marknivå.

Bilaga 2. Detaljplaner 2:1–2:5

Bilaga 3. Fyndtabell

Fynd	Schakt	Lager	Material	Typ	Sakord	Antal	Vikt g	Längd	Beskrivning
1	4	5?	silver	mynt	dansk skilling	1	2	22 mm	Fredrik II 1563.
2	1	3	läder	läder	sko	3	55		
3	1	2	trä	trä	bearbetat trä	1	200	230 mm	Bearbetat.
4	5	7	järn	järn	spik el verktyg?	1	23	120 mm	Spetsigt föremål.
5	4	6	ben	skelett	människoskelett	1			
6	9	3,2,1?	cu-leg	tråd	tråd/nål	1	1	60 mm	Tråd / nål.
7	5	3	ljusst lergods	wesergods	fat	1	3		
8	5	3	yngre rödgods		fat	1	13		Vågformad kant utv, piplerdekor.
9	5	3	ljusst lergods		mynningskärrva	1	2		Gryta? Nordeuropeisk.
10	5	3	glas	transparent	dryckesbägare?	1	2		Transparent glas, ojämn optikblåst form.
11	5	7	stengods	Siegburg	Krus /kanna	3	51		Ljusgrått gods med ljusbrun glasyr och veckad bottenkant.
12	5	9	stengods	Raeren	krus/ kanna	1	2		Buuskärva. Ljusbrungrått gods med brun glasyr. Tunna kärlväggar.
13	5	9	ljusst lergods	wesergods	fat	2	17		Brun och gul dekor. Ovanligt tjockt gods.
14	5	9	fajans	polykrom dekor	fat	1	3		Utvändig blyglasyr, dekor i blått och orange. Trol. Holländsk.
15	5	3	stengods		Krus /kanna	1	19		Gråbrunt gods, utv saltglasyr.
16	4	5?	yngre rödgods		fat	1	7		Ganska ljust gods, grönbrun glasyr, stämpeldekor (linjer).
17	4	5?	glas	svagt gröntonat	dryckesbägare	1	1		Svagt gröntonat, buuskärva med rundad form.
18	4	5?	skiffer		griffeltavla	1	9	45 mm	Skifferfragment, med retucherad kant och två ristade parallella linjer.
19	4	5?	jydepotte	mynning	jydepotte	1	50		
20	4	5?	ostindiskt porslin		tallrik	1	2		Blå underglasyrdekor.
21	4	5?	yngre rödgods	mynning	skål	1	11		Ganska ljust gods, trol tyskt. Med brun dekor.
22	4	6	glas		passglas	1	1		Kantig kärlform och vågig yta.

Bilaga 4. Osteologisk analys

Leif Jonsson

LJ Osteology 2012-11-28

Ben av djur och människa från förundersökning av fornlämning Göteborg 218, RIO projekt 1184

Sammanfattning: Djurbenen i samtliga schakt och lager har karaktären av hushållsavfall med inslag av kasserade fotben av nötkreatur (ej styckade mellanfotsben och tåleder). I ett fall hittades ett främre mellanfotsben med ett tillhörande handlovsben vilket tyder på att benen inlagrats relativt snabbt, innan ligamenten hunnit ruttna och benen skilts åt. Människoskelettet måste tolkas som att det rör sig om en regelrätt begravning. Lagren över och kring den gravlagda individen innehöll rikligt med djurben på samma sätt som kulturlagren i andra schakt. I gravfyllningen fanns även mittre delen av ett mänskligt skenben av en vuxen individ vilket tyder på att det funnits äldre gravar i närheten vilka störts vid grävning av nya gravschakt eller andra typer av grävarbete i äldre tid.

Schakt 1, lager 2

Nötkreatur: ländkota, lårben, språngben.

Svin: underkäke, fragment.

Schakt 1, lager 3

Nötkreatur: lårben, 2 hela främre mellanfotsben, 1 helt bakre mellanfotsben.

Schakt 1, lager 5

Nötkreatur: bröstkota, skulderblad, handlovsben, 3 hela främre mellanfotsben (ett ben med tillhörande carpale 3), 3 hela bakre mellanfotsben.

Schakt 4, lager 4

Nötkreatur: 2 kraniefragment, 2 bröstkotor, 7 revben, 1 överarmsben, 1 handlovsben, 1 främre mellanfotsben, 1 höftben, 1 lårben, 2 skenben, 1 vristben, 1 tåled 1, 1 tåled 2, 1 tåled 3.

Får: 1 kraniefragment, 1 underkäke, 1 överarmsben, 1 främre mellanfotsben, 1 skenben, 1 mellanfotsben.

Svin: 1 kraniefragment, 1 undre hörntand av galt, 1 halskota, 1 överarmsben.

Torsk: 1 bålkota.

Kolja: 1 bålkota.

Plattfisk: 1 underkäksben.

Schakt 4, lager 4+5

Människa: diafys av vänster skenben, vuxen individ.

Nötkreatur: 1 bröstkota, 2 revben, 3 strålben, 1 helt främre mellanfotsben, 2 lårben, 1 språngben, 2 hela bakre mellanfotsben, 2 fragment av bakre mellanfotsben.

Svin: 1 höftben.

Gås: 1 skulderblad.

Schakt 4, lager 5?

Nötkreatur: 1 okben, 1 underkäke, 1 främre mellanfotsben, 1 bakre mellanfotsben, 1 tåled 3.

Svin: 1 höftben.

Torsk: 1 mellankäksben, stort.

Schakt 5, lager 3, över stenläggning

Nötkreatur: 1 bakre mellanfotsben.

Får: 2 övre kindtänder.

Svin: 1 undre hörntand av galt, 1 undre framtand.

Schakt 4, grav 1

Människa: 1 individ i utsträckt ryggläge och huvudet i väster, armarna utefter sidorna, händerna över buken. Tänderna växlade från mjölkttänder till permanenta med ett undantag (mjölkkindtand med resorberad rot), roten av andra premolaren har färdigbildats till 90 % och roten av första och andra molarerna till 60 %, första molaren har slitage i emaljen med lite dentin synligt på mesial/lingual kusp. Skulderbladets processus coracoideus har ej vuxit fast, höftbenen ej sammanväxta i acetabulum, crista iliaca lös, lårbenens trochanter lösa. Kotornas kroppar och bågar ej sammanväxta.

Diagnos: barn i åldern 11-12 år.

Schakt 5, lager 7

Nötkreatur: 1 övre kindtand, 1 tåled 3.

Schakt 5, lager 9

Nötkreatur: 5 kraniefragment, 1 halskota, 1 revben, 1 tåled 1.

Får: 1 strålben, 1 skenben (hundgnag).

Svin: 3 kraniefragment.

Schakt 9, lager 1 + 2 + 3

Nötkreatur: 1 helt främre mellanfotsben, 1 tåled 3.

Får: 1 skenben.

Svin: 1 överarmsben, 1 armbågsben (hundgnag)

Schakt 10, omrört

Nötkreatur: 1 underkäke, 1 främre mellanfotsben, 1 rörbensfragment.

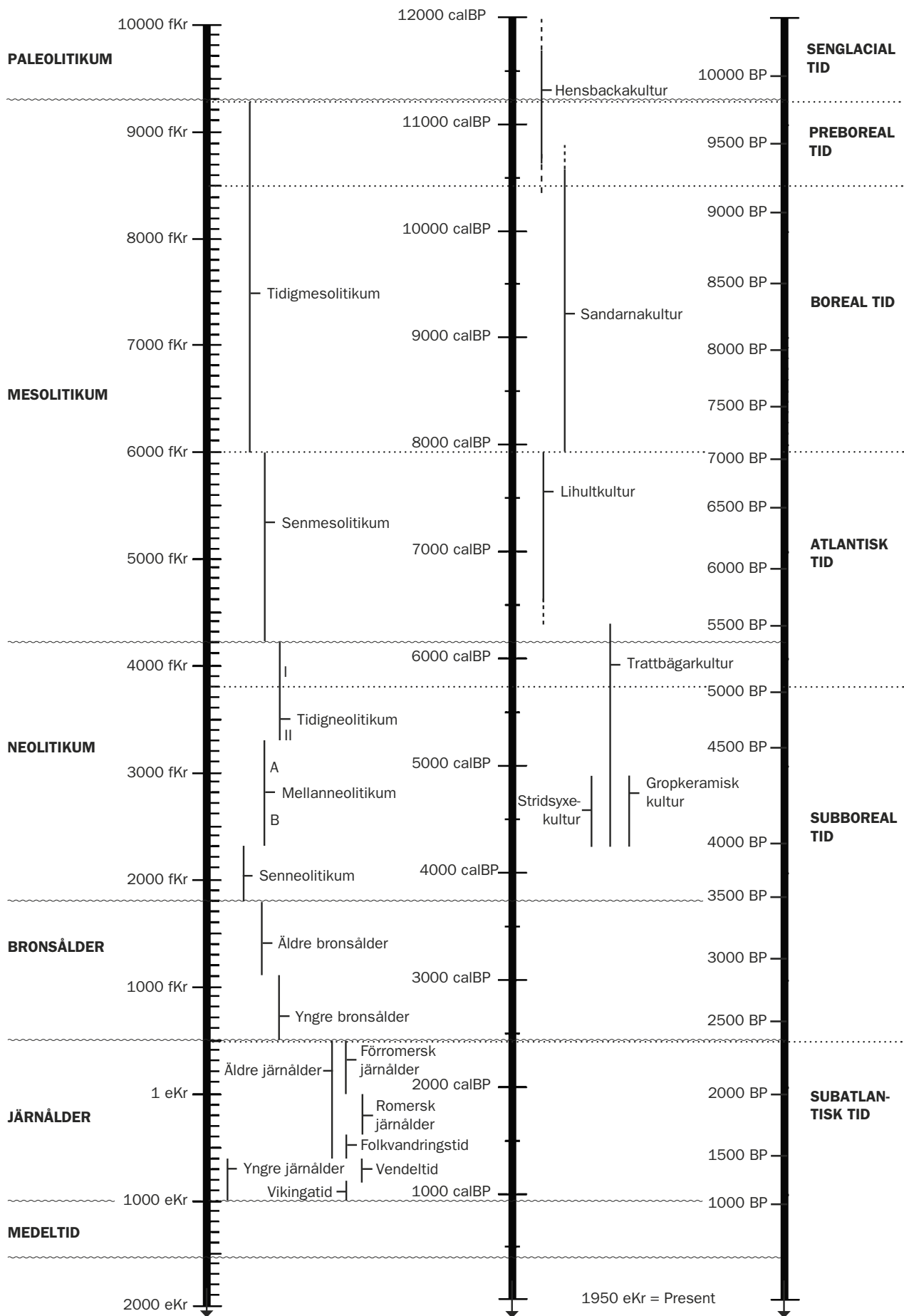
Svin: 1 rörbensfragment.

Schakt 11, raserig

Nötkreatur: 1 överkäke, 1 undre kindtand, 1 revben, 1 strålben, 1 bakre mellanfotsben.

Schakt 12, lager 1

Nötkreatur: 2 rörbensfragment.

Sammanställd av: Swedberg & Östlund. Källor: Nielsen 1993, Andersson & Ragnesten (red) 2005, OxCal

